

Economisch - Statistische Berichten

50e JAARGANG - 17 MAART 1965 - No. 2482

pensioen-
regelingen

risico-
herverzekering
van
pensioenfondsen

EN

EERSTE NEDERLANDSCHE

BUREAU VOOR COLLECTIEVE CONTRACTEN
JOHAN DE WITTLAAN 50 'S-GRAVENHAGE
POSTADRES: POSTBUS 5 TEL. (070) 5143 51

Bij een Publiekrechtelijke instelling, gevestigd te 's-Gravenhage, bestaat gelegenheid tot plaatsing van een

JONG ACADEMICUS

(landbouwkundig ingenieur met economische belangstelling of econoom geïnteresseerd in landbouwkundige vraagstukken).

De aan de aan te stellen functionaris op te dragen werkzaamheden zullen in hoofdzaak betrekking hebben op vraagstukken welke verband houden met de agrarische markt-ordering, zowel in nationaal als in internationaal verband.

De te vervullen functie biedt mogelijkheden tot ruim contact met het bedrijfsleven, ook op het terrein van de agrarische handel en industrie.

Salariëring: Behoorlijk aanvangsalaris, hetwelk o.m. wordt bepaald door leeftijd en ervaring. Bij gebleken geschiktheid aantrekkelijke perspectieven aanwezig.

Voor het verkrijgen van een woning kan worden gezorgd.

Solliciteren kunnen ook degenen, die binnenkort afstuderen of uit militaire dienst komen.

Sollicitatiebrieven worden gaarne ingewacht bij het bureau van dit blad onder Nr.: E.-S.B. 11-1, Postbus 42, Schiedam.

WINST OF VERLIES OP UW NIEUWE PRODUKT?

„Opvallend is, dat het toeval zo vaak beslissend is bij het slagen of falen van nieuwe produkten”.

Dit schrijft een van Amerika's meest vooraanstaande deskundigen op het gebied van de produktontwikkeling, Prof. Delmar W. Karger in zijn boek

HET NIEUWE PRODUKT

Een boek, dat grondige aandacht schenkt aan alle aspecten van de produktontwikkeling vanaf de eerste bespreking tot de aflevering aan de consument.

Het op de markt brengen van een nieuw produkt vraagt grote investeringen. De tijd — maar vooral uw bedrijf zelf — vraagt er om, dat ieder die bij produkt- en verkoopontwikkeling betrokken is dit boek bestudeert.

272 blz., geb. f. 22,50.

N.SAMSOM N.V.-ALPHEN AAN DEN RIJN

Ook verkrijgbaar via de boekhandel.

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 25 29 39. Administratie: (010) 23 80 40. Giro 8408.

Bankiers: R. Mees en Zonen, Rotterdam, Banque de Commerce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Prieeldreef 1, Dilbeek.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post voor Nederland f. 36,50 (studenten f. 25) per jaar.

Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer f. 1,25.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Advertentie-tarief: f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aanvraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten” f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

To stop or to go: that is the British question

De lofuitingen van The Economist over de Nederlandse economie wekken een sterke impuls om op onze beurt vriendelijke woorden te wijden aan het land van het complimenteuzen — en voortreffelijke — weekblad.

Gelukkig kan een monotone klaagzang, zonder geforceerde hoflijkheid, achterwege blijven. Een nuchtere beschouwing kan zelfs bijdragen tot een reflatie van het aanzien van de Britse economie. Zo bleek 1964 — door een ietwat verrassende eindsprint in het laatste kwartaal — geen stagnatiejaar: het nationaal produkt steeg namelijk met ca. 3,5 pCt. Daarenboven wordt ook voor het lopende jaar dit groeipercentage mogelijk geacht, waarna evenwel in 1966 het groeiniveau lager zou kunnen zijn. Eén van de veronderstellingen van deze prognose van The National Institute of Economic and Social Research (N.I.E.R.)¹⁾ is — met een algehele afschaffing van het extra invoerrecht eind 1965 — een voortzetting van het huidige beleid, waarover in de begroting van april a.s. meer bekend zal worden.

De moeilijkheden met het pond spelen vanzelfsprekend een grote rol bij deze begroting. Vereist een sanering van de Britse betalingsbalans een deflatorisch budget? Zo ja, in welke mate? Hierover wordt door de Britten intensief gediscussieerd. Een deflatorisch budget zou worden geassocieerd met de „stop-go policy”, welke politiek niet alleen in Labourkringen in hoge mate impopulair is. Daarbij komt nog een emotionele reactie tegen „foreigners”, die als tegenprestatie voor de redding van het pond, een deflatorisch beleid wensen. „We should not be frightened by continental bogymen”, is de karakteristieke titel van een artikel van Lombard in The Financial Times.

De „stop-go policy” circuleert met het image van de „inefficient and self-defeating stabilization policy”²⁾, waarmee de Britse overheid in de jaren vijftig het betalingsbalansprobleem trachtte op te lossen. Restrictieve maatregelen bemoeilijkten de investeringen, met als gevolg een geringe economische groei. Ondanks de restrictieve politiek deed zich toch inflatie voor, nl. een kosteninflatie door de sterke onderhandelingspositie van de vakverenigingen in een situatie van „full employment”. De geringe economische groei en de inflatie ondermijnden de concurrentiepositie en daarmee de betalingsbalans. Mede door de weigering om het pond te devalueren, leidde de „stop-go policy” slechts tot een vicieuze cirkel op een laag groeiniveau.

¹⁾ In „Economic Review” van februari jl.

Deze karakteristiek is ontleend aan een artikel van de Britse economen J. Knap en L. Lomax²⁾, die overigens de kennis van het effect van de „stop-go policy” relativeren. Hun markante conclusie is dat het geenszins zeker is dat een ondoelmatig beleid de belangrijke oorzaak was van de geringe Britse economische groei. „Paradoxly, we must all fervently hope that our recent performance has, in fact, been very bad”. Het alternatief zou immers een gelaten berusting zijn. Knap en Lomax baseren hun agnosticisme op het onvoldoende inzicht in de „long-term determinants of growth in capitalist economies” bij de huidige stand van de economische wetenschap.

Het „N.I.E.R.” laat zich niet beïnvloeden door de antipathie tegen de „stop-go policy” en bepleit een vrij forse beperking van de binnenlandse bestedingen om de betalingsbalans in 1966 in evenwicht te brengen. Van de schets van de toestand van de Britse economie door het N.I.E.R., waarop het advies tot bestedingsbeperking wordt gebaseerd, volgt hier een beknopt résumé. Het groeipercentage van ca. 3,5 pCt. in 1964 was vooral te danken aan de toename van de investeringen, die ook reeds in 1963 een expansieve factor vormde. Door een vrij omvangrijke „leegloop” was in 1963 de groei hoger dan in 1964. (De actuele geringe reserve van arbeidskrachten en productiecapaciteit is één der argumenten van de „deflationists.” „Anti-deflationists” wijzen op een mogelijke onderschatting van de productiecapaciteit). Een ander verschil met 1964 was dat naast de investeringen er een tweede expansiemotor was, nl. de exporttoename met 6,5 pCt. (in volume). In 1964 beliep deze toename slechts ca. 2,5 pCt., de invoer steeg daarentegen met 11 pCt.

De schatting van een groeipercentage van 3,5 gedurende het jaar 1965 wordt o.m. gebaseerd op een toename van de investeringen in vaste activa met 5,5 pCt. (1964: 12 pCt.). Het N.I.E.R. ontleent dit percentage o.m. aan enkele enquêtes over de investeringsplannen die niet nadelig zouden zijn beïnvloed door de situatie van het pond of door politieke redenen. Gegeven de verlaging van de extra heffing van invoerrechten tot 10 pCt. op 27 april a.s. en uitgaande van een algehele afschaffing van deze heffing bij het einde van 1965, benevens van het beloop van de investeringen, wordt geconcludeerd dat in 1966 de groei van het nationaal produkt zal vertragen.

(vervolg op blz. 260)

²⁾ „Britain's growth performance: the enigma of the 1950s” in „Lloyds Bank Review” van oktober 1964.

INHOUD

	Blz.		Blz.
To stop or to go: that is the British question	247	Ingezonden stuk:	
Doel van het agrarisch structuurbeleid (I), door Dr. A. Maris	248	Televisie en bioscoopbezoek, door W. van Vliet met een naschrift van Drs. J. Ph. Wolff	257
Metaalbond en metaalbedrijf: nieuwe verhoudingen door Drs. C. van der Vlies	250	Boekbesprekingen:	
De fabrikanten van computers en perifere apparatuur (I), door H. Reinoud	253	Th. Limperg Jr.: Bedrijfseconomie, bespr. door Prof. Dr. R. Slot	258
Een Hogere Economische School, door Mr. A. C. van Epenhuysen	255	R. G. A. Kool: L'agriculture tunisienne, bespr. door G. C. A. Mulder B. Sc., Ps. D.	259
		Mededelingen voor economen	262
		Geld- en kapitaalmarkt, door Prof. Dr. C. D. Jongman	263

Doel van het agrarisch structuurbeleid

(I)

Alvorens in te gaan op het structuurbeleid eerst enkele opmerkingen over het markt- en prijsbeleid. Een prijsbeleid is naar mijn mening in de eerste plaats nodig om de landbouw te beschermen tegen abnormale buitenlandse concurrentie en de wisselvalligheden van de natuur en in de tweede plaats om de landbouw door de moeilijke overgangsfase heen te helpen, waarin deze op het ogenblik verkeert. Deze moeilijkheden liggen, zoals straks zal blijken, vooral in het structurele vlak. Door het voeren van een krachtig structuurbeleid moeten deze moeilijkheden worden opgelost en moet een basis worden gelegd voor een rendabele landbouw in de toekomst. Op den duur zal dan het prijsbeleid niet meer nodig zijn om de landbouw tegen deze moeilijkheden te beschermen.

Het prijsbeleid is dus van essentiële betekenis voor de inkomenspositie van de agrariërs. Voor de vergroting van de produktiviteit is naar mijn mening evenwel in de eerste plaats het structuurbeleid verantwoordelijk. Men dient ervoor te zorgen, dat het prijsbeleid deze noodzakelijke produktiviteitsverhoging niet in de weg staat. In het verleden is gebleken, dat bij het hier gevoerde prijsbeleid dit waarschijnlijk niet het geval was; de produktiviteit in de landbouw kon immers in de achter ons liggende periode van tien jaar met ongeveer 50 pCt. stijgen.

In welke mate zal nu in de toekomst het structuurbeleid een bijdrage kunnen leveren tot de produktiviteitsverhoging en op welke wijze? In dit verband zullen in het onderstaande worden behandeld: doel en taakstelling van het structuurbeleid, in een volgend artikel de middelen die het beleid ten dienste staan, terwijl een slotartikel zal gaan over het structuurbeleid in E.E.G.-verband.

Het is niet de bedoeling van dit artikel om uitvoerig op de aard van de structuurvraagstukken en structuurwijzigingen in de landbouw in te gaan. Het artikel zou te lang worden en bovendien is dit reeds elders gedaan¹⁾. Slechts op één hardnekkig misverstand wil ik hier nadrukkelijk wijzen, nl. dit, dat structuurvraagstukken alleen betrekking zouden hebben op cultuurtechnische omstandigheden als verkaveling, ontsluiting, waterbeheersing en grondverbetering, omstandigheden welke in ons land veelal in het kader van een ruilverkaveling worden verbeterd. In overeenstemming met deze onvolledige opvatting van het begrip structuur wordt dan structuurbeleid vereenzelvigd met cultuur-technisch beleid. Tegen dit spraakgebruik zou ik met klem willen waarschuwen, omdat hiermede onvoldoende recht wordt gedaan aan het hier en elders ingeburgerde gebruik van de woorden structuur en structuurbeleid in een veel bredere betekenis.

In de fase, waarin de landbouw in de economisch ontwikkelde landen thans verkeert, zal de vergroting

van de produktiviteit in de eerste plaats moeten worden gerealiseerd door vermindering van het aantal agrarische werkers. De sterke mechanisering van de werkzaamheden, die hiermee gepaard gaat — de andere zijde van de medaille — resulteert in een enorme toename van de bewerkingscapaciteit per man. De consequentie hiervan is weer, dat de omvang zowel van de bedrijven als van de bedrijfsonderdelen veel groter moet worden. Zolang dit onvoldoende plaats heeft kan samenwerking tussen de bedrijven ten aanzien van de organisatie van het werk een onmisbare overgangsfase betekenen. Hiermee zijn m.i. structuurvraagstukken van de eerste orde aangeduid.

De verbetering van de cultuurtechnische omstandigheden moet in deze samenhang in de eerste plaats worden gezien als een middel om de sterke mechanisering te bevorderen, de bewerkingskosten te verlagen en in het algemeen om de communicatie in het desbetreffende gebied te vergroten, waardoor o.a. de beroepsovergangen worden vergemakkelijkt. Met het schaarser worden van de arbeid en het groter worden van de bedrijven zal deze betekenis nog toenemen. De meerdere doeleinden²⁾ — ook niet-agrarische — die de moderne ruilverkaveling nastreeft, kunnen in dit verband buiten beschouwing blijven, hoewel deze voor een juiste beoordeling van de betekenis van dit beleidsinstrument een belangrijke rol spelen.

Het structuurbeleid beoogt nu de produktiviteit in de landbouw te bevorderen, zodat op den duur de bedrijfstak landbouw een evenwichtige plaats kan innemen in de nationale economie en dus de werkers in de landbouw een beloning kunnen ontvangen, die gelijkwaardig is aan die in andere bedrijfstakken. Men tracht dit doel te bereiken door in de eerste plaats de verhouding, waarin de produktiefactoren in de landbouw worden aangewend, te optimaliseren, waarbij uiteraard getracht wordt de omvang van de „input” af te stemmen op de vraag naar agrarische producten en in de tweede plaats door de produktieomstandigheden in de landbouw aan te passen aan de gewijzigde produktietechniek en de toegenomen bewerkingscapaciteit per man. In concreto komt dat voor de landbouw in de huidige ontwikkelingsfase neer op een verdergaande vermindering van het aantal arbeidskrachten, welke vermindering gepaard zal moeten gaan met veranderingen in de bedrijfsgrotestructuur, bepaalde cultuurtechnische omstandigheden, het bedrijfstype en de arbeidsorganisatie. Dit zijn m.i. vraagstukken, die men niet op korte termijn tot een oplossing brengt en die van overheid en bedrijfsleven veel inspanning vragen. Hier komt nog bij, dat al deze veranderingen moeten plaatshebben in een bedrijfstak, die weinig expansief is en waarin de arbeid geen grote mobiliteit heeft.

²⁾ Op de vergroting van landbouwbedrijven in ruilverkavelingsverband, waarbij de Stichting Beheer Landbouwgronden een belangrijke rol vervult, wordt bij de middelen van het structuurbeleid nader ingegaan.

¹⁾ Zie inleidend artikel in Jaarverslag Landbouw-Economisch Instituut 1963: structuurvraagstukken en structuuronderzoek.

De vereiste aanpassing is dus moeilijk en zal veel inspanning vragen, maar het perspectief is alleszins de moeite waard. Het gaat er immers om de landbouw een zodanige structuur te geven, dat deze de inkomensontwikkeling, die de nationale economie te zien geeft, kan volgen en de concurrentie met de buitenlandse landbouw het hoofd kan bieden. Om welke taak zal het hierbij in grote lijnen gaan in de toekomst?

De betekenis van het structuurbeleid kan m.i. het beste worden benaderd door uit te gaan van een taakstelling voor de toekomst. Niet aan het spreidingsbeeld van kostprijzen en bedrijfsuitkomsten dat de landbouw thans te zien geeft dient de betekenis van het structuurbeleid te worden afgemeten, maar aan de noodzakelijke verhoging van de produktiviteit die in de toekomst gerealiseerd dient te worden. Het gaat niet in de eerste plaats om het wegwerken van bestaande verschillen, maar om het bereiken van een zodanige structuur, dat ook bij toekomstige prijsverhoudingen en technische mogelijkheden een economisch verantwoorde bedrijfsorganisatie mogelijk is. Niet het statische beeld van thans, maar een structuurvisie op de toekomst dient richtsnoer te zijn voor ons handelen.

Het ligt m.i., in verband met de toenemende communicatie tussen landbouw en platteland enerzijds en overige bedrijfstakken en stad anderzijds, voor de hand de taakstelling voor de landbouw af te stemmen op de verwachtte groei van het reëel nationaal inkomen. Deze groei wordt voor de komende tien jaar geschat op 50 pCt. De bevolkingstoename in aanmerking genomen, betekent dit een groei van het inkomen per hoofd van ongeveer 35 pCt. De landbouw zal deze inkomensontwikkeling slechts kunnen volgen door hetzij een verbetering van de ruilvoet tussen agrarische en niet-agrarische produkten, hetzij door een toename van de produktiviteit. Tegen de achtergrond van de steeds dreigende overproductie is het verstandig ervan uit te gaan, dat de aanpassing voornamelijk zal moeten plaatshebben door opvoering van de produktiviteit. De technische voorwaarden zijn aanwezig om deze wenselijkheid tot een werkelijkheid te maken. De landbouw staat dus voor de opgave — wil deze eenzelfde inkomensgroei bereiken — de produktiviteit met 35 pCt. te doen stijgen. Hiërmeê is dan nog slechts zijn positie ten opzichte van andere bedrijfstakken gehandhaafd. Wil de landbouw zijn positie verbeteren, dan wordt van hem een nog grotere krachtsinspanning gevraagd.

Welke consequenties zal deze ontwikkeling hebben voor de omvang van de agrarische beroepsbevolking? Mede gelet op de ontwikkeling van de produktiviteit en de produktie per man in de periode 1950-1960 schatten wij dat genoemde taakstelling met zich meebrengt, dat de bruto produktie per man met 50 à 60 pCt. moet stijgen. Aannemende, dat de vraag naar agrarische produkten in de komende tien jaar met niet meer dan 15-20 pCt. zal toenemen, leidt dit tot de conclusie, dat de agrarische beroepsbevolking alleen reëds om deze reden met ongeveer 25 pCt. moet dalen³⁾.

Welke mogelijkheden zijn hiervoor aanwezig? Men

kan veilig stellen, dat de noodzakelijke vermindering van de agrarische beroepsbevolking in de komende periode niet mogelijk is zonder drastische veranderingen in de bedrijfsgroottestructuur. De arbeidsbezetting per bedrijf is thans reeds zo laag, vooral op kleine bedrijven, dat een verdere verlaging van de beroepsbevolking in de toekomst alleen in voldoende omvang mogelijk is door een aanzienlijke vermindering van het aantal bedrijven. Wil men bovendien de arbeidsbezetting per bedrijf nog vergroten, dus meer bedrijven met twee of meer arbeidskrachten, dan is uiteraard een nog sterkere vermindering van het aantal bedrijven nodig. Om welk aantal zal het in de komende periode gaan?

Baseren wij ons voor een globale uitspraak hierover op de arbeidsbehoefte welke thans op goed geleide bedrijven bestaat, dan is het zeker niet overdreven aan te nemen, dat één man ca. 20 melkkoeien kan verzorgen (inclusief jongvee, grasland en voedergewassen) of 400 mestvarkens of 4.000 leghennen of ca. 20 ha bouwland. Hiervan uitgaande kunnen de werkzaamheden in de landbouw (exclusief tuinbouw) verzorgd worden door ongeveer 160.000 arbeidskrachten. Streven, wij naar een gemiddelde arbeidsbezetting van twee man per bedrijf, dan wil dat zeggen dat het aantal landbouwbedrijven in de nabije toekomst van 160.000 tot 80.000 moet dalen.

Wordt met het bovenstaande misschien een irreëel perspectief geopend? Naar onze mening niet. In Denemarken, met 3 mln. ha cultuurgrond, verdeeld over 182.000 bedrijven en met een zeer intensieve landbouw, wordt het werk in de landbouw verricht in 240.000 man-jaren. De resultaten van onderzoeken wijzen erop, dat het noodzakelijk is in de komende periode van tien à vijftien jaar dit aantal met ongeveer 30 pCt. te verminderen. Om dit te realiseren wordt het structuurbeleid gericht op een gemiddelde bedrijfsgrootte van 30 ha; bijna het dubbele van thans.

Zelfs in de Verenigde Staten, waar de agrarische beroepsbevolking reeds is gedaald tot 6 pCt. van de totale beroepsbevolking, verwacht men in de komende tien jaar nog een daling van ca. 25 pCt. Dat het voor de Amerikaanse landbouw economisch verantwoord is dat de agrarische bevolking tot, laten wij zeggen, 4 pCt. daalt, wil natuurlijk niet zeggen, dat dit percentage ook voor Nederland verantwoord zou zijn. Men dient hierbij de prijsverhoudingen tussen arbeid en kapitaal in ogenschouw te nemen en vooral is de belangrijke exportpositie van Nederland mede bepalend voor de uiteindelijke omvang van de agrarische beroepsbevolking.

's-Gravenhage.

Dr. A. MARIS.

³⁾ Wanneer de exportmogelijkheden voor onze veredelingsprodukten toenemen, kan uiteraard de varkens- en kippenstapel worden uitgebreid. De invloed hiervan op de werkgelegenheid in de landbouw moet evenwel niet worden overschat, aangezien deze produkten weinig arbeid vragen. Van de totale arbeidsbehoefte in de landbouw kan ongeveer 8 pCt. aan genoemde veredelingsproduktie worden toegerekend.

(I. M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Metaalbond en metaalbedrijf: nieuwe verhoudingen

In een vorig artikel ¹⁾ kwamen de voornaamste aspecten van het nieuwe „bedrijvenwerk” van de A.N.M.B. aan de orde, zoals die in de recente A.N.M.B.-publicatie „Vakbeweging en onderneming” naar voren worden gebracht. Daarbij gaat het er mede om, door de nieuw gecreëerde bondsorganen de werkzaamheid van de ondernemingsraad te stimuleren en zodoende te komen tot mondigheid van de werknemers. De A.N.M.B. verstaat onder mondigheid, dat de werknemers of hun vertegenwoordigers reële invloed kunnen uitoefenen op het beleid, dat gevoerd zal worden, waarbij men denkt zowel aan het beleid met betrekking tot het eigen werk van de afzonderlijke werknemer, als aan het totale bedrijfsbeleid, dat aan de top wordt uitgestippeld. Men hanteert hiervoor de termen werkoverleg en vertegenwoordigend overleg. Werkoverleg is en blijft nodig om de houding van „ze doen maar” te doorbreken.

Wat de tweede vorm van overleg betreft, pas als het in de ondernemingsraad werknemersvertegenwoordigers mogelijk zou zijn reële invloed uit te oefenen op het bedrijfsbeleid in alle zaken waarin dat beleid gevolgen heeft voor het werk en de werkomstandigheden van mensen, zou volgens de A.N.M.B. van werkelijke mondigheid van de werknemers als collectiviteit kunnen worden gesproken. Zo'n situatie bestaat echter thans vrijwel nergens; het overwicht van de bedrijfsfunctionarissen in deskundigheid, in macht en in gelegenheid om inzicht in de problemen te verwerven wordt te groot geacht.

Men wil dus nu komen tot daadwerkelijke invloed op de arbeidssituatie van de werknemers. Men kan de bedrijfsorganisatie en het personeelsbeleid niet alleen laten bepalen door de leiding, door de bezitters benoemd en belast met de zorg voor de produktiviteit, uit de maatschappij moeten daartegenover hogere normen worden gesteld, zoals de vakbeweging dat op andere manieren vroeger ook al deed. „In een onderneming worden niet alleen goederen geproduceerd, maar ook mensen gevormd of misvormd”.

De strekking van de nieuwe eisen is op kortere termijn het voorkomen en uit de weg ruimen van negatieve ontwikkelingen, zoals de te zware druk van de hiërarchering in het bedrijf, welke samen met het overwicht van gespecialiseerde deskundigen apathie bij de werknemers doet ontstaan. Negatief is ook het overwegende belang, dat aan geldelijke prikkels wordt gehecht. „Te weinig wordt beseft, dat het gedrag der arbeiders in belangrijke mate bepaald wordt door hun situatie”.

Ten slotte stelt men zich voor, enig tegenwicht te leveren indien in het personeelsbeleid van het bedrijf werknemersbelangen verwaarloosd worden. Zelfs de beste leiding zal wel eens tekort schieten, terwijl bovendien het personeelsbeleid sterk onder invloed staat van het efficiëncystreven van het bedrijf en van de situatie op de arbeidsmarkt. Het is dus alleszins denkbaar, dat een „kleine mens in de grote organisatie” tussen de wielen raakt; het bedrijvenwerk kan zijn verlangens kracht bijzetten en ertoe bijdragen, dat al dan niet vermeend onrecht

aan de orde wordt gesteld. De organisatiestructuur van elk bedrijf creëert nu eenmaal een situatie, waarin spanning tussen de bedrijfsdoelinden en die van de werknemers onvermijdelijk is.

Op langere termijn gaat het de A.N.M.B. in het bedrijvenwerk om het vermenschlijken van de arbeidssituatie. Daarbij gaat het niet alleen om het werkoverleg, maar staat de stimulering van het vertegenwoordigend overleg voor de collectiviteit van de werknemers voorop.

Versteving positie.

Het wordt tijd, met een eigen totaaloordeel te komen. Allereerst kan men bij de beoordeling niet aan de indruk ontkomen, dat de voorgenomen koerswijziging — de nieuwe structuur daarbij inbegrepen — voor de vakbond nieuwe perspectieven opent. De bond zal voor de leden meer gaan betekenen, zal bovendien zijn concurrentiepositie tegenover andere vakbonden versterken (de laatstgenoemden zullen de structuur- en beleidswijzigingen wel moeten volgen, misschien ook zullen bonden in andere bedrijfstakken de nieuwe aanpak overnemen). De aanwezigheid en activiteit van de bond zal verder duidelijker zichtbaar worden ook ten opzichte van de niet-georganiseerden, waaronder toch vaak groepen voorkomen die zich, doorgaans zelfs vrij heftig, van het beleid van de bond distantiëren. Die zichtbaarheid kan overigens een nadeel zijn als men tegenover de arbeiders een impopulair bondsbeleid moet verdedigen.

De voorgestelde wijzigingen zullen in bepaalde gevallen — sommige critici zien dit over het hoofd — eveneens een verbetering van de belangenbehartiging van de leden en wellicht zelfs mede van de niet- en andersgeorganiseerden betekenen.

De opmerking, dat de A.N.M.B. zijn beleid heeft gewijzigd om meer bij de leden aan te slaan ²⁾, is dan ook een doodoener. Blijkbaar heeft men de neiging, dit streven de bond aan te rekenen, zoals men trouwens óók de vakbeweging in gebreke stelt, wanneer deze het contact met zijn leden verliest Slechts een oordeel over de zaak zélf heeft betekenis. Komt de bond nu op een constructieve manier met gerechtvaardigde eisen?

De nu successievelijk in de A.N.M.B. door te voeren structuur- en beleidswijzigingen betekenen ook een grotere aandacht voor en invloed van het enkele lid *in de bond zelf*. De brochure noemt dit trouwens een voorwaarde voor het tot stand brengen van een grotere mondigheid van de werknemers via vakbondsactiviteiten: de ontwikkeling van visie en beleid in het bedrijf moet inderdaad een zaak zijn van de werknemers zelf. Met instemming citeert men Erich Fromm,

²⁾ „Het belang van de bond staat voorop”, is een van de conclusies van F. Spittel, hoofdredacteur van „Het Financiële Dagblad”, die in dat blad aan de A.N.M.B.-brochure een bespreking wijdde op 24 en 31 december 1964 en 8 januari 1965. In een redactioneel artikel in „Doelmatig Bedrijfsbeheer”, januari 1965, staat te lezen: „Aan overwegingen in deze geest (nl. dat de activiteit van de bonden tot nu toe buiten de gezichtskring van de leden liggen, C.V.) moeten de plannen van de A.N.M.B. ontsproten zijn”.

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 10 maart 1965.

die, schrijvend over vrijheid in de werksituatie, de vakbonden op het hart bond de eerste stap te doen door de participatie in eigen organisatie toe te passen. Even verder stelt men dan ook — pijnlijk openhartig — vast, dat de nu door te voeren wijzigingen ook de strekking hebben, binnen de A.N.M.B. te komen tot grotere mondigheid der leden. Men kan inderdaad stellen, dat bij het uitblijven van de participatie de enkele man slechts een tweede hiërarchie boven zich krijgt en de grotere zelfstandigheid een illusie blijft.

Wie nu als buitenstaander zich de essentie van deze verandering realiseert zal zich verwonderen, dat het zolang heeft moeten duren, alvorens de nieuwe koers zijn beslag heeft gekregen. Maar daar is men dan natuurlijk buitenstaander voor.

Onzuivere kritiek.

Welke gevolgen zal deze nieuwe beleidslijn hebben voor het bedrijfsbeleid? Wie deze vraag wil beantwoorden, zal zich een duidelijk beeld moeten vormen van de wijze waarop de bond zich voorstelt in het bedrijf te opereren, reden waarom ik bij de weergave van de A.N.M.B.-brochure (zie het vorige artikel) nogal uitvoerig ben geweest. De F.M.E., de werkgeversfederatie in de metaal- en elektrotechnische industrieën, had dit inzicht blijkbaar niet, toen zij een „duidelijk neen” deed horen tegen de eis, dat de vakbeweging kan beschikken over een eigen beleidsorgaan op het niveau van het bedrijf³⁾.

Evenzeer moet men voorzichtig zijn met al te gemakkelijke vergelijkingen met de situatie elders, zoals bijv. in Engeland⁴⁾. De functie van „shop steward” en die van bedrijfscontactman vertonen een oppervlakkige gelijkenis: beide functies brengen de bond in het bedrijf. Op een aantal essentiële punten verschillen de beide functies van elkaar. De bedrijfscontactman staat niet, zoals de „shop steward”, in een onderhandelingspositie tot het bedrijf en is niet, zoals de „shop steward”, de vertegenwoordiger van een bepaalde groep beroeps- of vakgenoten, maar werkt met en vóór alle bondsleden, waar in het bedrijf dan ook.

Het is dus bepaald niet zo, dat men met het accepteren van de figuur van de bedrijfscontactman tevens allerlei Britse industriële narigheid het bedrijf zou binnenhalen. Om deze — al dan niet bedoelde — suggesties te vermijden, zou men terloopse verwijzingen naar de „shop steward” beter achterwege kunnen laten. Ronduit tendentieus acht ik de vergelijking met de „sociale voorman” uit de tijd van de Duitse bezetting, een door Seyss Inquart, schepper van het Nederland-

³⁾ „Vakbeweging en onderneming”, artikel in „Metaelectrovisie”, november 1964. De F.M.E. wil wel de vakorganisatie de communicatie met haar leden laten verzorgen, doch de bond niet door middel van bedrijfscontactman of andere vakbondsleden laten optreden binnen het bedrijf: „Binnen het bedrijf kan er slechts één organisatiestructuur bestaan, met de daarin gevormde organen van overleg; een daar dwars doorheen lopende vakorganisatie is niet aanvaardbaar”.

⁴⁾ „In Engeland staat de figuur van de shop steward model voor de contactman”, schrijft „Doelmatig Bedrijfsbeheer”, en Dr. Ir. B. Bölger zei in zijn laatste rede als voorzitter van het C.S.W.V., sprekend over de bedrijfscontactman waarover toen al in A.N.M.B.-kringen werd gedacht: „We zien hier de shop steward in levenden lijve voor ons. De sociale voorman zouden we in de bezettingstijd gezegd hebben”. Zie „De onderneming”; 1963, blz. 320.

se Arbeids Front, aan het bedrijfsleven opgedrongen collaborateur, die door directie een arbeiders gelijkelijk genegeerd werd.

Evenmin is men soms geheel zakelijk in de weergave van de achter de maatregelen van de A.N.M.B. liggende opvattingen. „Ouderwets klassestrijdachtig”, schrijft „Metaelectrovisie” t.a.v. een bepaalde opmerking. Ook de hoofdredacteur van „Het Financieele Dagblad” verwijt „voorzitter Baart en de zijnen” vast te zitten in verouderde gedachtenschema's en „antagonisme om het antagonisme” te bedrijven.

Met wat kwade wil zal een bepaalde passage in het A.N.M.B.-geschrift wel dogmatisch-marxistisch te duiden zijn; wie zo handelt doet echter naar mijn stellige overtuiging aan de genuanceerdheid van de brochure te kort. Men kan bovendien weten, hoe consciëntieus de meningsvorming binnen de A.N.M.B. heeft plaatsgevonden, hoeveel modern inzicht uit de sociale wetenschappen aan de beleids- en structuurwijziging ten grondslag ligt. Ten slotte wordt in de brochure kritiek van dit kaliber al bij voorbaat afgehouden: „Het gaat ons niet om het conflict op zichzelf en wij weten dat een economisch goed-renderend bedrijf ook bijdraagt tot de welvaartsmogelijkheden der werknemers”.

Een andere zaak is, of de schildering van de bedrijfssituatie in de brochure hier en daar niet wat dik is aangezet⁵⁾.

Liever dan met etikettering de gedachtenwisseling te belemmeren, moet men de vraag stellen naar de wenselijkheid en doelmatigheid van de nieuwe structuur. Men kan er toch van uit gaan, dat de ontwikkeling naar meer zeggenschap van de arbeiders of hun vertegenwoordigers voortgang zal vinden; aversie alléén zal mogelijk nadelig te achten kanten van deze ontwikkeling niet wegnemen.

Het is duidelijk, dat de nieuwe politiek van de bond een nadeel zal betekenen voor die bedrijven, waar men zich aan de medezeggenschap van de arbeider tot nu toe weinig gelegen heeft laten liggen: zij zullen met een machtige opponent (110.000 leden) worden geconfronteerd. In kringen, waar men op zichzelf wel oog heeft voor de wenselijkheid van de mondigheid en de ontplooiingsmogelijkheden van de werknemers kan men zich permitteren, het nieuwe vakbondsbeleid nuchter te benaderen. Zo reageerde het C.S.W.V. nogal welwillend⁶⁾. Verder zal een directie, die niet te veel vastzit aan orthodoxe opvattingen over bestuur en gezag in de onderneming, in sommige gevallen haar voordeel kunnen doen met de activiteit van de bond binnen de muren van het bedrijf. Die activiteit kan er immers toe bijdragen dat bepaalde scheve verhoudingen, die de effectiviteit van het bedrijfsbestuur nadelig beïnvloeden, worden rechtgetrokken.

Zeer te betreuren is het, dat we in Nederland nog steeds zitten met een verzuilde vakbeweging. Daar kan de A.N.M.B. niets aan doen, wel wordt het zaak straks de activiteit van de mogelijk drie bedrijfscontactlieden

⁵⁾ Een opmerking met de strekking, dat dikwijls meer zorg (bestede wordt aan onderhoud van de apparatuur dan aan de veiligheid en hygiëne van mensen (blz. 38) strookt niet met mijn ervaringen. Verder is het de vraag, of het gezag van de ondernemingsleiding, juist door de in de brochure gesignaleerde omstandigheden, wel zo absoluut is als wordt aangenomen.

⁶⁾ „Vakbeweging en onderneming”, artikel in „De onderneming” van 2 januari 1965.

en bedrijfscontactcommissies tot een sluitend geheel te maken. De werkelijkheid zal er dan ook wel veelvormiger uit gaan zien dan de noodzakelijkerwijs wat schematische voorstelling, die men in dit stadium in de brochure kon geven. Hier schuilen echter mogelijkheden voor ontwikkelingen in ongunstige richting.

Versterking ondernemingsraad?

Verdere vragen rijzen, wanneer men de functie van de ondernemingsraad in dit geheel onder de loep neemt. De A.N.M.B. verwacht van de nieuwe structuur en activiteit een versterking van de positie van de bondsleden in de ondernemingsraad. Gesterkt door voorafgaand grondig overleg, zullen deze leden immers veel beter beslagen ten ijs komen. Is de nu gevonden weg niet een omweg, had men dit doel niet even goed kunnen bereiken door grondige scholing van de ondernemingsraadsleden?

Uit het standpunt van de bond gezien betekent de nieuwe structuur een voordeel. De bond is immers niet autonoom waar het de verkiezing van bondsleden tot lid van de ondernemingsraad betreft. Weliswaar stelt de bond kandidaten, maar er bestaat geen garantie dat de bond uit alle belangrijke afdelingen in een bedrijf vertegenwoordigers in de ondernemingsraad krijgt. De nieuwe structuur maakt het de bond mogelijk, in alle belangrijke afdelingen althans een contactcommissielid te benoemen.

In zoverre de nieuwe bondsorganen in het bedrijf bijdragen tot een beter beeld van de bedrijfssituatie bij de bondsbestuurders buiten het bedrijf, waardoor de macht van de bond zo nodig met kennis van zaken kan worden ingezet, dragen zij bij tot een verminderde afhankelijkheid van de bondsleden in de ondernemingsraad. Aan het bezwaar, dat soms gevoeld werd, nl. dat ondernemingsraadsleden uit angst voor hun positie in het bedrijf niet vrijuit dorsten te spreken, wordt nu enigszins tegemoet gekomen. Daartegenover staat, dat een kwaadwillige hiërarchie nu nieuwe aangrijpingspunten heeft, nl. de bedrijfscontactman en eventueel de leden van de contactcommissie.

Een overweging zal mogelijk ook zijn geweest, dat met het scheppen van de functie van bedrijfscontactman het probleem van de dubbele loyaliteit nader tot een oplossing wordt gebracht: de contactman is typisch bondsman, de bondsleden in de ondernemingsraad behoeven zich minder nadrukkelijk als zodanig te gedragen. Als dit zo is, dan zal de komende ontwikkeling ons moeten leren, of men dit juist heeft gezien: zal het conflict tussen werknemers- of bondsbelang en bedrijfsbelang zich bij de bedrijfscontactman niet voordoen? Is hij eigenlijk niet, net als de baas, een „man in het midden”, opererend in meer dan een krachtenveld tegelijk? Zal het nieuwe beleid van de A.N.M.B. een storende invloed hebben op de relaties tussen het bedrijf (directie) en het personeel, met name op de samenwerking in de ondernemingsraad?

De A.N.M.B. merkt nuchter op, dat in het geval van een nauwelijks functionerende ondernemingsraad er niets verstoord kan worden. De opvatting van de bond is verder, dat naarmate de leden van de ondernemingsraad meer van wanten weten, de betekenis van die raad toeneemt, óók voor het bedrijf.

Vermoedelijk zullen anderen toch enige tegenzin moeten overwinnen bij de gedachte, dat zij in wat zij als

een orgaan van het bedrijf zien, nu in toenemende mate geconfronteerd gaan worden met de opvattingen van een vakbond. Dit brengt ons op de vraag, hoe het karakter van de ondernemingsraad moet worden gezien ⁷⁾. Is deze raad niets anders dan een orgaan van het bedrijf — zoals o.a. de F.M.E. stelde — of heeft de A.N.M.B. gelijk, die er gedeeltelijk ook een vakbondsorgaan in ziet?

Formeel beschouwd, lijkt de eerste mening mij de meest juiste toe; de Wet op de ondernemingsraden heeft m.i. duidelijk de strekking een middel te scheppen, waardoor het personeel in de onderneming beter tot zijn recht kan komen, een middel vooral om de samenwerking tussen de ondernemer en zijn personeel te verbeteren. Weliswaar heeft men tevens de vakbeweging een kluit invloed toegeworpen, op grond van „de organisatorische ervaring en het vertrouwen, dat de vakverenigingen bezitten”, op grond verder van de scholing, die de vakbonden hun leden geven, terwijl men bovendien door inschakeling van de vakbeweging overschrijding van de bevoegdheden door ondernemingsraden en conflicten tussen vakbeweging en ondernemingsraden hoopte te vermijden ⁸⁾. Mijn indruk is echter, dat de rol van de vakbeweging in dit kader toch vaak als een anomalie wordt gevoeld. Wanneer verder binnen een onderneming een orgaan wordt geschapen voor het behandelen van zaken, waarmee ook de vakbond bemoeienis heeft, dan kan men om die reden dat orgaan nog niet tot een vakbondsorgaan verklaren.

Maar al kan op de argumentatie van de A.N.M.B. wel wat worden afgedongen, dit betekent niet dat de tegenovergestelde zienswijze onverkort moet worden overgenomen. De A.N.M.B. staat dan ook m.i. vrij sterk, wanneer hij wijst op de onrealistische uitgangspunten, die aan de Wet op de ondernemingsraden ten grondslag liggen. „In het instituut van de ondernemingsraad komt tot uitdrukking, dat de onderneming een arbeidsgemeenschap is, waarin werkgever en werknemer, ieder op zijn plaats, een gemeenschappelijk doel nastreven” ⁹⁾. Deze samenlevings- en samenwerkingsgedachte leefde sterk in de naoorlogse jaren; zo presenteerde de Stichting van de Arbeid zich in 1945 met een manifest, waarvan de stijl nu nogal gezwollen aandoet: „Werkgevers en Werknemers, beseft hierbij uw taak, dat is de taak om in eendrachtige samenwerking te arbeiden aan den opbouw van ons land.” ¹⁰⁾. Men kan zich nog afvragen, waarom het vijf jaar moest duren voordat deze opvatting juridisch werd vastgelegd, als men toch zoveel met elkaar op had.

Tevens werden velen sterk beïnvloed door de gedachtenwereld van de „human relations”-beweging, waarin ook sterk de neiging aanwezig was om belangen tegenstellingen weg te redeneren. „Het is niet *mijn* bedrijf, maar *hét* bedrijf”, is een aan mij verhaalde uitlating, opgetekend uit de mond van een directeur, tevens houder van een belangrijk pakket aandelen in

⁷⁾ Men herleze in dit verband de indringende beschouwingen van Drs. R. P. Haveman: „De structuur van de onderneming” (I) en (II) in „E.-S.B.” van 10 en 17 juli 1963.

⁸⁾ Memorie van Toelichting op het wetsontwerp; zie Wet op de ondernemingsraden, editie Schuurman en Jordens no. 92, blz. 9.

⁹⁾ Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer.

¹⁰⁾ De tekst van het manifest is te vinden in A. N. Moleenaar, Arbeidsrecht dl. I, blz. 839 e.v.

zijn onderneming, een uitspraak die geen van de toehorende ondernemingsraadsleden tot tegenspraak bevoog.

Deze opvatting van de onderneming als een organisch geheel leeft nog bij velen ¹¹⁾, maar daarnaast komen de stemmen op van enkelen, die bestaande belangtgenstellingen niet weggecijferd wensen te zien. Zoals Haveman in zijn reeds genoemde beschouwingen, ben ook ik van mening, dat deze laatste visie de meest realistische is ¹²⁾.

De vraag naar het wezen van de ondernemingsraad moet dan ook anders worden gesteld. Niet de vraag

¹¹⁾ De vraag is al gesteld, of deze gedachte ook sterk leeft in het rapport van de commissie-Verdam. Zie Mr. J. C. E. Wortmann: „Het voorstel van de hedendaagse Negenmannen” in „E.-S.B.” van 10 februari 1965.

¹²⁾ Zie ook Drs. H. Wallenburg: „De medezeggenschap in een ideologische impasse” in „S. en D.” van februari 1965; de inhoud van welk artikel ik overigens niet meer in deze beschouwing heb betrokken.

wat de wetgever heeft bedoeld is de overheersende, maar de vraag hoe de ondernemingsraad past in een opvatting van de onderneming als een organisatie, waarbinnen de belangen van meer dan een groep op één noemer moeten worden gebracht. Wie deze gedachten-gang volgt, zal niet bij voorbaat afwijzend staan tegen het plan van de A.N.M.B., werknemersbelangen in de ondernemingsraad krachtiger aan de orde te stellen. Dit plan past in zo'n gedachten-gang; het overnemen van deze visie betekent niet, dat nieuwe spanningen worden opgeroepen. Slechts worden bestaande spanningen aan de oppervlakte gebracht.

Het eindoordeel over de structuur- en beleidswijziging van de A.N.M.B. kan dus luiden, dat we hier te maken hebben met een uiterst belangrijke stap, waarmee met een aantal nieuwe ontwikkelingen een begin is gemaakt. Ontwikkelingen, die voor een deel in een verkeerde richting kunnen gaan, maar de aanzet waartoe thans positief kan worden beoordeeld.

Rotterdam.

Drs. C. VAN DER VLIES.

De fabrikanten van computers en perifere apparatuur

(I)

De fabricage van computers en aanverwante apparatuur vormt één van de interessante en grootste industrieën ter wereld ¹⁾. De totale omzet is niet zo gemakkelijk te ramen. In de Verenigde Staten bedroeg in 1963 de omzet van computers ten behoeve van het bedrijfsleven ca. \$ 1,5 mrd., die van onderdelen ca. \$ 800 mln. en die voor de overheid een deel van het totaal aan overheidsopdrachten voor elektronische produkten ad \$ 8 mrd. Mogelijk benadert men met ca. \$ 4 mrd. de totale omzet in de Verenigde Staten in dat jaar. Daarbij komt dan nog de afzet op de buitenlandse markt. Het tijdschrift „Fortune” noemde recentelijk voor de huidige jaaromzet een bedrag van \$ 6 mrd., voor 1970 een raming van niet minder dan \$ 20 mrd. Deze laatste bedragen, waarin waarschijnlijk de exportmarkten begrepen zijn, zijn ook als ze wat te optimistisch geraamd zouden zijn toch zeer imposant.

Men kan de betreffende industrieën globaal in een viertal groepen onderscheiden:

1. fabrikanten, die het gehele gebied bestrijken of trachten te bestrijken;

2. fabrikanten, die zich min of meer specialiseren op de traditionele snijf-, tel-, reken- en boekhoudmachines, kasregisters e.d., met dien verstande, dat daarbij naar aanpassing aan de nieuwere ontwikkelingen wordt gestreefd. Voorbeelden daarvan zijn boekhoudmachines gesynchroniseerd met ponsband- of kaartenponsmachines of boekhoudmachines, die saldi automatisch van de rekening-courant- of voorraadkaarten lezen;

3. fabrikanten, die alleen de eigenlijke elektronische rekenmachines maken;

4. fabrikanten van onderdelen, zoals magnetische schijfgeheugens, tapes e.d.

Gelijk opgemerkt is deze onderscheiding globaal en

er zijn dan ook allerlei overgangsvormen waarneembaar. Al deze fabrikanten behoren of zelfstandige bedrijven die zich op het betreffende gebied gespecialiseerd hebben, bijv. de I.B.M. in de Verenigde Staten, Bull in Frankrijk, I.C.T. in Engeland, of onderdelen van grote multi-produkt ondernemingen, voornamelijk de van oudsher bestaande elektrotechnische en telecommunicatiebedrijven, zoals Siemens, Philips, Standard Electric (= I.T.T.), General Electric (Verenigde Staten) en R.C.A. De fabrikanten die alleen rekenmachines maken, richten zich aanvankelijk veelal op de constructie van rekenmachines voor wetenschappelijke doeleinden, in een latere fase ook op die voor administratieve doeleinden. De daarvoor benodigde complementaire apparatuur wordt dan via andere fabrikanten betrokken (Electrologica) of geleidelijk aan in eigen bedrijf gefabriceerd (Control Data Corp.).

Complementaire apparatuur kan voor fabrikanten uiterst belangrijk zijn bij hun aanbiedingen. Zo heeft bijv. de Nederlandse P.T.T. voor zijn centrale administratie in 1961 computer-apparatuur met toebehoren bij Sperry Rand gehuurd, niet vanwege de computer, maar uit hoofde van de unieke daarmee verbonden zgn. card-punching printer ²⁾. Het niet zelf vervaardigen van perifere apparatuur kan een aanmerkelijk nadeel betekenen in de concurrentiestrijd.

Het is een enorme opgave voor een fabrikant om op het gebied van de eigenlijke computerfabricage bij te blijven of voor te komen. Nog meer geldt dit voor het gehele geïntegreerde gebied van computers en complementaire apparatuur. Een belangrijk punt daarbij is, dat perifere apparatuur grote mechanische inventiviteit en deskundigheid vraagt, die relatief schaars zijn. Het is één van de factoren, die de elektronische bedrijven tot samensmelting drijven.

¹⁾ Voor voorgaande artikelen zie „E.-S.B.” van 8 en 22 juli, 12 augustus en 9 september 1964. In het bijzonder het laatste artikel „De elektronische markt”.

²⁾ Deze is in staat om in één arbeidsgang ponskaarten te ponsen, te controle-ponsen en te bedrukken met informatie welke aan een magneetband wordt ontleend.

De markt voor kantoormachines heeft zich de laatste vijftien jaar grondig gewijzigd. Vóór de laatste wereldoorlog was er — wanneer men de fabricage van eenvoudige tel- en rekenmachines buiten beschouwing laat — een kleine groep fabrikanten van kantoormachines, waarvan een vierstal ponsapparatuur vervaardigde, t.w. de I.B.M., Remington-Powers (Verenigde Staten), Powers-Samas (Verenigd Koninkrijk) en Bull (Frankrijk). De ponskaartenadministratie representeerde in die tijd de verstgaande mechanisatie. Van de ponskaartenmarkt beheerste de I.B.M. toen zonder veel concurrentiestrijd ca. 80 pCt.

Met de eerste ontwikkeling van de elektronische machines (1946-1956) is er een groot aantal outsiders op de kantoormachinemarkt verschenen. Van de ca. 40 computerfabrikanten in de Verenigde Staten, Europa en Japan behoort minder dan een vierde tot de vooroorlogse fabrikanten van ponskaarten- en boekhoudmachines. De I.B.M. heeft daarbij — afgezien van lokale verschillen — zijn positie grotendeels gehandhaafd (70 à 75 pCt.), maar er is een uiterst felle concurrentie aan de gang, die eerder zal toe- dan afnemen.

Hoewel de kantoormachinemarkt dus veel groter en gecompliceerder is geworden, is zij toch nog wel in grote lijnen te overzien. Neemt men als uitgangspunt de bedrijven die alleen computers of computers met bijbehorende apparatuur vervaardigen, dan kan het aantal fabrikanten in de Verenigde Staten op ca. 20; in Europa op ca. 15 en in Japan op ca. 7 worden gesteld. Verschillende van deze fabrikanten hebben een beperkte actieradius. Zo zijn er in de Verenigde Staten in feite 8 grote fabrikanten, t.w. de I.B.M., Sperry Rand (Univac), General Electric (G.E.), Radio Corporation of America (R.C.A.), National Cash Register (N.R.C.), Burroughs, Honeywel, en Control Data, hetgeen niet betekent dat de overige maatschappijen onbelangrijk zijn. Van de autochtone Europese fabrikanten is het eigenlijk alleen de Bull (Frankrijk), die een Europese afzet van belang heeft. De overige hebben vooral lokale (nationale) betekenis, al wordt naar export gestreefd. De Japanse computerbedrijven — zeven in getal, afgezien van een zeer beperkt aantal buitenlandse vestigingen — vinden hun afzet vrijwel geheel in het eigen land. Export is voor hen om verschillende redenen een moeilijke zaak, maar er zijn aanwijzingen dat zij vastbesloten zijn ook afzetmarkten buiten Japan te zoeken.

Terwijl de computer aanvankelijk voor wetenschappelijke en administratieve doeleinden gebruikt werd, begint deze, gelijk bekend, thans op een veel breder terrein toepassingen te vinden. Een belangwekkende uitbreiding betreft de fabricagesector, waar in toenemen-

de mate digitale computers alleen of in samenwerking met analogoncomputers voor procesbesturing worden toegepast (papier-, chemische, cement-, staalindustrie). Verschillende fabrikanten van computers hebben dan ook al enige jaren afdelingen voor deze zgn. „process-control”. Het is een gecompliceerde materie, maar een materie die voor de computerfabrikanten — die men op den duur steeds moeilijker als kantoormachinefabrikanten zal kunnen zien — nieuwe perspectieven opent. Het is allerminst uitgesloten, dat de afzet van digitale en analogoncomputers e.d. voor *procesbesturing* in de toekomst relatief nog sneller toeneemt dan die voor wetenschappelijke en administratieve doeleinden, hoewel de betreffende markt voorshands veel kleiner van omvang zal blijven.

De fabrikantenzijde van de computermarkt heeft de laatste tien jaar allerlei bewegingen laten zien, zowel afsplitsingen — Control Data bijv. komt voort uit Sperry Rand — als horizontale en verticale integraties via aankoop, fusies e.d. Zoals ik reeds in mijn vorig artikel („E.-S.B.” van 9 september 1964) deed uitkomen, lijkt het einde daarvan nog niet in zicht. Een bijzonder aspect van de computermarkt betreft het feit dat, gelijk meermalen vermeld, een fabrikant primair een nieuw organisatie- en informatiesysteem verkoopt en secundair een computer met toebehoren³⁾. De meeste computers zijn general purpose machines met algemene eigenschappen: rekenen, bewaren, vergelijken en concluderen. Het is nu een kunde en een kunst de organisatiestructuur en de organisatiesystematiek van een bedrijf of instelling zo te herprojecteren, dat doelmatig van elektronische informatieverwerkende apparatuur gebruik kan worden gemaakt.

Van de kant van de fabrikant bezien betekent dit, dat hij over een uitgebreide en zeer deskundige verkoopstaf moet beschikken. De meeste computerbedrijven hebben dan ook een omvangrijke staf van academici voor dit doel in dienst, veelal bedrijfseconomen, organisatiedeskundigen, accountants en mathematici. (Technici vindt men overwegend in de researchontwikkeling en fabricage). De totale verkoopstaf van de grote fabrikanten is zo enorm groot, dat die voor technisch speurwerk en ontwikkeling vele malen wordt overtroffen. Deze verkoopstaf begint in toenemende mate „sterke” tegenspelers te ontmoeten in de interne en externe deskundigen van de bedrijven, voorlichtingsinstituten e.d., zodat niet alleen het verkrijgen van een uitgebreide maar vooral ook van een hooggekwalificeerde verkoopstaf een levensbelang voor de computerfabrikanten is. Het is dit element en niet in de eerste plaats de techniek, die de kracht van de I.B.M. uitmaakt.

In enige vervolgartikelen zal als toelichting of aanvulling op bovenstaande beschouwing nader op bijzonderheden van een aantal computerfabrikanten worden ingegaan.

's-Gravenhage.

H. REINOUD.

³⁾ Ik stel dit verband met opzet wat extreem. Het is namelijk een uiterst belangrijk facet van de administratieve automatisering met vele daaraan verbonden gevolgen.

Adverteer in „E.-S.B.”

(I. M.)

Beleg modern beleg in

InterUnie

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

Een Hogere Economische School

Er wordt al vele jaren aan ons onderwijs gedokterd en het heeft er de schijn van, dat de probleemstelling vaak anders tendeert dan de beschikbare (onderwijs)middelen in hun historische geaardheid mogelijk maken. Een oplossing voor een der vele op dit terrein liggende vragen zal derhalve in harmonie moeten zijn met de ontwikkeling, welke ons onderwijs nu eenmaal heeft.

Het gaat om ons economisch onderwijs. De Mammoetwet zal ons middelbaar onderwijs naar men hoopt in een beter hanteerbare vorm brengen. Dit zal ertoe leiden, dat het aantal voor verdere opleiding beschikbaar komende leerlingen gaat toenemen. Daarbij zal direct in acht moeten worden genomen, dat het vernieuwd onderwijs door de grotere aantallen een tendens zal tonen tot toename van het aantal nauwelijks het gemiddeld peil bereikende abiturienten, terwijl ook het algemeen niveau lager zal komen te liggen dan men tot nu toe gewend is. Er zal derhalve een verhoogde vraag ontstaan naar vervolgonderwijs, dat geschikt is voor de grotere categorie middelmatigen.

Het beeld wordt dan, dat, aangenomen dat het aantal begaafden resp. tot verdere studie geschikten minstens gelijk blijft met neiging tot stijgen, een groeiend aantal minder geschikten, of juist beneden het niveau voor hoger onderwijs blijvenden, moet worden opgevangen na het verlaten der middelbare school. Opgevangen in die zin, dat voor hen, met in acht nemen van algemene belangen, de weg naar een bij hun persoon zo goed mogelijk passende toekomst door opleiding wordt geplaveid. Ten gevolge van de sterke toeneming der middelbare schoolbevolking doet zich dit verschijnsel trouwens reeds thans voor.

Het is in 's lands belang, dat een zo hoog mogelijk opleidingsrendement wordt bereikt — een parallel dus met het persoonlijk belang der betrokkenen — zodat het uitermate gewenst is een gelegenheid te scheppen, die voorziet in voortgezette niet-academische opleiding voor de economische beroepen. Deze gelegenheid zou ook moeten voorzien in de behoeften van hen, die, bijv. na hun dienstplicht vervuld te hebben, te rade zijn geworden, dat zij een verdere opleiding nodig hebben om hun levensdoel te bereiken. Zij ambiëren geen wetenschappelijke opleiding, maar zij willen wel „verder” komen. Een gelijke behoefte hebben zij, die na een aantal jaren praktijk bemerken, dat zij meer opleiding nodig hebben. Hierbij komt ook aan de orde, dat thans door een belangrijk aantal dergenen, die na hun middelbare schooltijd ergens in loondienst zijn gegaan en die verdere studie ambiëren, specialistisch georiënteerde cursussen moeten worden gevolgd om hun kansen te verbeteren, terwijl zij dikwijls in wezen meer algemene vorming zoeken.

Een en ander maakt, dat verbreding van het economisch onderwijs in overweging moet komen. Deze is reeds nagestreefd door de instelling van een economisch baccalaureaat. Het is echter bekend dat de deelneming aan deze studievorm beneden de verwachting blijft.

Men zal bij de oprichting van een opleiding welke in de behoeften voorziet de vraag moeten overwegen, of het hier gaat om onderwijs als vorming of als overdracht van kennis. Het is niet moeilijk in te zien, dat de te stichten school als voornaamste kenmerk haar vormende kracht zal moeten

hebben. Het gaat hier om jongelui, die uit het middelbaar onderwijs te voorschijn komen in een gelid, dat volgt op dat der eersten en hun verdere vorming zal vóór al het andere de aandacht moeten hebben. Dan gaat het om eisen, waarmee zij het niet gemakkelijk zullen hebben, maar die toch bepaald vervuld moeten worden, wil men beschikken over goed ontwikkelde economische krachten. De wetenschap zal dus de hand moeten reiken aan, of zelfs plaats moeten maken voor de vormende waarde der te beoefenen disciplines. Men zal te maken krijgen met de moeilijke vraag van de verhouding tussen algemeen vormend basisonderwijs en specialisatie. Dit is een vraag van rangorde; hieronder wordt daarop nader ingegaan.

De te stichten opleiding zal meer op de praktijk gericht moeten zijn, zodat gestreefd moet worden naar het opdoen van praktische ervaring binnen het schoolverband. Ten aanzien van het economisch onderwijs is dit nog een open vraagstuk. Dit is echter voor het technisch onderwijs reeds opgelost en het lijkt verstandig daarop het oog te richten. De Hogere Technische School staat in een juiste verhouding tot de Technische Hogeschool en in de behoefte aan technisch onderwijs wordt zodoende in de vereiste schakering voorzien. De bereidheid van het bedrijfsleven tot het geven van gelegenheid om praktische ervaring op te doen bleek ruimschoots.

Men kan de elkaar opvolgende schooltypen zien als een pyramide, waarin elk een natuurlijke plaats inneemt. Zo zal voor het economisch onderwijs daar, waar de overgang van het middelbare naar het hoger onderwijs geschiedt, een verbreding nodig zijn, nu er, zoals bleek, een engte valt te constateren. Om klaar te staan als de behoefte zich in sterke mate gaat doen gevoelen is het noodzakelijk reeds nu de juiste stappen te ondernemen. Het gaat hier niet om het in bedrijf stellen van een nieuwe fabriek; onderwijsinstellingen moeten groeien en gelegenheid hebben hun stijl te bepalen. Dat is nu voor het economisch onderwijs aan de orde.

Het ligt dus wel voor de hand ten aanzien van het economisch onderwijs een zelfde oplossing als bij het technisch onderwijs na te streven. Dit heeft bovendien het voordeel, dat het middelbaar onderwijs zich niet (meer) in allerlei bochten behoeft te wringen om aan al dan niet vermeende eisen van het bedrijfsleven te voldoen; het kan zich tot basisonderwijs bepalen en dat tot een zo hoog mogelijke kwaliteit opvoeren. Over de kwaliteitseisen van ons onderwijs is natuurlijk een apart artikel te schrijven; ik volsta hier met een pleidooi voor aandacht en ruimte voor dit gewichtige punt.

Op het middelbaar basisonderwijs volgt dan naar gelang van het levensdoel, dat de leerling zich stelt, onderwijs van wetenschappelijke aard, of meer praktisch gericht. Het eerste wordt verstrekt door de Hogeschool, het tweede door een Hogere Economische School te noemen instelling. Reeds van de aanvang af zal tussen beide vormen een zodanige mate van paralleliteit moeten bestaan, dat de H.E.S. een propaedeuse kan vormen voor de Hogeschool, terwijl ook rekening valt te houden met de kans, dat een student ener hogeschool zijn weg beter zal kunnen vervolgen in een meer praktisch gerichte schoolvorm. Ook deze in het technisch onderwijs al ingeburgerde koppeling

zal dus in het economisch onderwijs goede diensten kunnen verlenen. Vooral, wanneer de in Nederland nogal op de voorgrond tredende gewoonte een opleiding te kiezen op andere gronden dan aanleg of bewezen capaciteit door het toenemen van het aantal door het middelbaar onderwijs afgeleverde middelmatige krachten, nog meer dan thans het opvangen van dreigende mislukkingen nodig zou maken. Goed onderwijs houdt daarmee rekening.

Wanneer aldus de uiterlijke omstandigheden voor het oprichten ener H.E.S. zouden moeten worden bezien, dan zal voor de innerlijke structuur naar aanpassing aan juiste eisen van en voor de praktijk moeten worden gestreefd. Daarbij is een niet te verwaarlozen factor, dat deze scholen te maken zullen krijgen met jongelui in de leeftijd van 18 en 19 jaar, dus niet de gemakkelijksten om vlot tot goede resultaten te komen. Toch moet de aandacht der leerlingen op het wezenlijke der leerstof worden geconcentreerd. Een school in internaatvorm zou naar buitenlands voorbeeld sterke overweging verdienen, doch Drienerloo leert, dat deze gedachte niet tot de snel te verwezenlijken dingen behoort.

Er zal verder rekening moeten worden gehouden met een studieduur van niet te lange adem. Het gaat om de vorming van practici. De H.T.S. werkt met een termijn van 4 jaar en deze ware, mede in verband met de vereiste paralleliteit met het hoger onderwijs, ook voor de H.E.S. te kiezen. Men zou dan krijgen: twee jaar algemeen onderwijs, één jaar praktijk, één jaar afstuderen met eventueel specialisatie in een bepaalde richting, die in het praktijkjaar naar voren kwam. De Hogeschoolstudent, die wenst over te gaan naar de H.E.S., kan het praktijkjaar ingaan en dit benutten voor (tevens) bijwerken van de stof, die de H.E.S. reeds behandelde. Hij kan dan het vierde jaar volgen om het diploma te krijgen.

In een zodanig schema zal het onderwijs tot essentialia moeten worden beperkt. De oplossing van de vraag der verhouding tussen het algemeen onderwijs en de specialisatie doet zich hier als van zelf voor. De H.E.S. zal immers mislukken als men à la Thorbecke een programma van elk wat wils gaat volgen. Voorop zal moeten staan dat de jongelui zover worden gebracht, dat zij genoeg bij zich hebben om bij in de praktijk blijkende behoefte tot de vereiste specialisatie te komen. Zij zullen deze dan ook eventueel met behulp van een cursus, zoals deze reeds bestaat, in aanzienlijk minder tijd volbrengen dan wanneer in abstracto op de schoolbanken wordt getracht hen zover te brengen. Hun loopbaan heeft immers op een natuurlijke wijze hun behoefte aan vergroting van kennis gedemonstreerd. Het zal dus wenselijk zijn meer naar Engelse methoden te kijken en in dat voetspoor er veel nadruk op te leggen, dat de H.E.S. de *methode* bijbrengt, die later in staat stelt tot een expert uit te groeien. Het voorbeeld der H.T.S. leert, dat uit haar leerlingen voortreffelijke specialisten voortkwamen. Zij bekwaamden zich vaak zelf, dank zij de methode die zij mee hadden gekregen.

De inhoud van het programma zal verder worden bepaald door de basiscapaciteiten, waarover een abiturient van een H.E.S. zal moeten beschikken. Men zou dan kunnen stellen, dat zij, bestemd voor plaatsen in het economisch leven, waar zelfstandig werken wordt geëist, in de eerste plaats in staat zullen moeten zijn zich behoorlijk uit te drukken en anderen te begrijpen. Dit lijkt een eenvoudige opgaaf, maar hiermee is juist een eis gesteld, waaraan de abiturienten onzer middelbare scholen, de gymnasia uitgezonderd, gemeenlijk slechts zeer matig

voldoen. Hierin zal dan met een hoge prioriteit moeten worden voorzien. Het zal neerkomen op taalbeheersing in woord en geschrift, een moeizame maar voor later uiterst belangrijke leergang.

Als dan de kunst van het hanteren van taal is verkregen zal ook moeten worden voorzien in een zodanige mate van basiskennis, in goed verwerkte vorm, dat kritisch bewustzijn ontstaat, m.a.w. dat men weet waarover men praat. Dit betreft dan in de eerste plaats economische stof, waarop, voortbouwend op door het middelbaar onderwijs reeds bijgebrachte begrippen, ten aanzien van enkele belangrijke onderwerpen, bijv. de leer der kosten, vrij diep zal moeten worden ingegaan. Op die wijze zal tevens de methodiek voor het verwerken van later zelf te bemachtigen kennis worden aangeleerd. Met zorg ware uit te zoeken welke onderwerpen op het hier aan de orde zijnde lijstje moeten komen. Multum, non multa! Zij zullen intussen ook de examenstof moeten leveren. Daarbij dient dan het oog op de praktijk gericht te blijven, zodat het beoordelen van balansen voorgaat bij het rekenkundig uitwerken van valutaverschillen. Het effect zal moeten zijn, dat de kandidaat, die zijn gedachten op het examen niet geordend en in niet redelijk verzorgd Nederlands zal weten weer te geven moet worden afgewezen.

Er zal naast dit alles ook naar verdieping van inzicht moeten worden gestreefd en dit wordt nu eenmaal het beste verkregen door het ontwikkelen van een juist inzicht in de historische samenhang der dingen. Hier ware te denken aan de behandeling van capita selecta uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het Nederlandse bedrijfsleven, met inbegrip van de sociologische en ook psychologische gaardheid dezer onderwerpen. Ter verkrijging van het nodige internationaal reliëf zullen vergelijkingen met het buitenland niet kunnen worden gemist, zodat voor deze belangrijke stof een ruime plaats in het programma zal moeten worden ingeruimd. Hierbij zullen gastcolleges, te geven door figuren uit het bedrijfsleven, van grote waarde kunnen zijn. Ook buitenlandse gastdocenten zouden hierin dienen te worden betrokken.

Overeenkomstig het principe, dat de algemene vorming voorgaat bij specialisatie zal ten aanzien van het eigenlijke taalonderwijs, inbegrepen het bestuderen van vreemde talen, met een minimum moeten worden volstaan. Overladen van het programma dient uiteraard ook te worden voorkomen. Hierin kan worden betrokken, dat thans moderne methoden in opkomst zijn, die het aanleren van een vreemde taal in tijdsduur aanzienlijk beperken. Wenselijk is echter een zeer goede kennis van Engels als wereldtaal; wellicht is het mogelijk de studie van deze taal reeds op de nieuwe methode te grondvesten. Hiermede dient ervaring te worden opgedaan.

In het programma zal ten slotte aan het beoefenen van sport een grote plaats moeten worden ingeruimd. De karaktervormende waarde van sportbeoefening, op de goede manier, is overbekend, zodat daarvoor geen pleidooi meer behoeft te worden gevoerd.

De toegang tot de H.E.S. zal openstaan voor hen, die ten minste in het bezit zijn van een eindexamen H.B.S.-A, of van een daaraan gelijkwaardig diploma volgens de nieuwe regeling. De vraag of de school zal openstaan voor meisjes dient in dit verband te worden bezien. Hoe vreemd dit in de huidige tijd ook moge klinken, het lijkt aanbevelenswaardig althans aanvankelijk de school alleen voor manlijke leerlingen open te stellen. Het zal moeilijk

genoeg zijn de stijl van dit onderwijs te bepalen, zodat complicaties moeten worden vermeden.

De abiturienten der H.E.S. zullen waarschijnlijk meer algemeen gevormd zijn dan degenen, die het N.O.I.B. bezochten. Dit instituut is immers in het bijzonder gericht op het buitenland, wat met de H.E.S. niet het geval zal zijn. Hoewel het hier slechts een graadueel verschil betreft is dit toch van belang, vooral ook t.a.v. de vraag der kosten, zodat de vergelijking met het N.O.I.B. hier verder achterwege moet blijven. Men zie hierin geen gemis aan waardering; in een later stadium zou een vorm van samengaan tussen H.E.S. en N.O.I.B. zeker moeten worden gezien.

Een H.E.S. zal, voor zover daarover thans valt te oordelen, in het kader van het in de Mammoetwet geregeld hoger beroepsonderwijs passen. Dit houdt dus in, dat dit onderwijs voor subsidiëring in aanmerking zou kunnen komen, zodat de kosten van het volgen daarvan binnen aanvaardbare grenzen zullen blijven.

Evenzeer als het mogelijk zal zijn de met de H.E.S. bedoelde algemene opleiding uit te breiden met specialisatie, zal ook het instellen van een vooropleiding, zoals de H.T.S. deze kent, mogelijk zijn. Voor specialisatie zal men het vierde leerjaar tot uitgangspunt kunnen nemen en men zou bijv. kunnen denken aan een uitbouw in de richting van de onlangs door Prof. Mr. A. Kleijn ontwikkelde gedachten omtrent een bestuurschool, of aan verdere studie in de richting der moderne automatische administratie. Een onderbouw van twee jaar zou hen, die de normale weg via het middelbaar onderwijs niet wisten te vinden, in staat kunnen stellen toch toegang tot de H.E.S. en via deze zelfs tot de Hogeschool te verkrijgen. Dit alles is echter van later orde. Het gaat er nu om, in te zien dat een wezenlijke onderwijsbehoefte onvervuld zal blijven zolang de H.E.S. niet tot stand is gebracht.

De H.E.S. zal in de pyramide van het economisch onderwijs een mate van geleidelijkheid kunnen brengen, die dit onderwijs, in vergelijking tot het technisch onderwijs, nog steeds ontbeert. Eerst wanneer deze schakel in werking zal zijn zal een vloeiend verloop zijn verkregen in de scala der mogelijkheden om in bestaande behoeften te voorzien.

Rotterdam.

Mr. A. C. VAN EPHENHUYSEN.

INGEZONDEN STUK

Televisie en bioscoopbezoek

In een artikel getiteld „Televisie en bioscoopbezoek” in „E.-S.B.” van 16 december 1964 bestrijdt Drs. J. Ph. Wolff de conclusie waartoe het C.B.S. n.a.v. een onderzoek naar de vrije-tijdsbesteding in Nederland is gekomen, nl. dat „..... de mening, dat de televisie de hoofdoorzaak vormt van de achteruitgang van allerlei ontspanningsmedia, beslist moet worden verworpen als hoogst-onwaarschijnlijk”.

Wat het bioscoopbezoek aangaat, baseerde het C.B.S. zijn conclusie op een tweetal verschijnselen:

1. er is een verschil in bioscoopbezoek bij niet- en wel-T.V.-bezitters, maar dit verschil is vrij klein;

2. de achteruitgang van het bioscoopbezoek van 1960 tot 1962 is bij niet-T.V.-bezitters even sterk als bij degenen die een toestel bezitten.

De heer Wolff toont terecht aan dat het eerste verschijnsel geen bewijs is voor de C.B.S.-stelling. Met het C.B.S.

is hij echter van mening dat het tweede verschijnsel de volgende conclusie rechtvaardigt:

„Dat er bij niet-T.V.-bezitters van 1960-1962 een achteruitgang van de frequentie van het bioscoopbezoek was, wijst er op dat een deel van de teruggang onafhankelijk van de opkomst van de televisie tot stand is gekomen”.

Aan deze laatste conclusie zou ik nog enige aandacht willen besteden. M.i. zou deze conclusie juist zijn, indien het universum van niet-T.V.-bezitters in 1962 gelijk was aan dat van 1960. Echter van degenen die in 1960 geen T.V.-toestel bezaten, heeft een niet onbetekenend deel in de periode 1960 - 1962 een T.V.-toestel aangeschaft.

De heer Wolff heeft aangetoond dat degenen die frequent een bioscoop bezoeken sneller tot de aankoop van een T.V.-toestel overgaan dan degenen die niet of zelden een bioscoop bezoeken. Het is dan ook waarschijnlijk dat van degenen die in 1960 geen T.V.-toestel hadden de meer frequente bioscoopbezoekers in een relatief groter aantal gevallen een televisietoestel hebben gekocht in de periode 1960 - 1962 dan de infrequente bioscoopbezoekers. Dat dit kan leiden tot een daling van het bioscoopbezoek zowel bij bezitters van een T.V.-toestel als bij niet-bezitters moge worden toegelicht door een simpel voorbeeld.

Het bioscoopbezoek van een zestal niet-T.V.-bezitters is als volgt:

Persoonsaanduiding	Frequentie van het bioscoopbezoek per jaar
A	10
B	8
C	6
D	4
E	2
F	0
Gemiddelde frequentie	5

Gesteld nu dat het volgende zou gelden:

1. de volgorde waarin een T.V.-toestel wordt aangeschaft, hangt samen met de frequentie van het bioscoopbezoek met dien verstande dat naarmate deze frequentie hoger is men des te eerder zal overgaan tot de aankoop van een T.V.-toestel. A zal dus eerder tot aankoop overgaan dan B en B weer eerder dan C enz.;

2. zodra een niet-T.V.-bezitter overgaat tot aankoop van een T.V.-toestel daalt de frequentie van zijn bioscoopbezoek met 50 pCt. en blijft daarna ongewijzigd;

3. zolang een niet-T.V.-bezitter geen toestel aanschaft, verandert de frequentie van zijn bioscoopbezoek niet.

In ons voorbeeld zal de gemiddelde frequentie van het bioscoopbezoek dan als volgt verlopen:

Aantal T.V.-bezitters	Gemiddelde frequentie van het bioscoopbezoek per jaar	
	T.V.-bezitters	Niet-T.V.-bezitters
0	—	5,0
1 (A)	5,0	4,0
2 (A+B)	4,5	3,0
3 (A+B+C)	4,0	2,0
4 (A+B+C+D)	3,5	1,0
5 (A+B+C+D+E)	3,0	—
6 (A+B+C+D+E+F) ...	2,5	—

We zien dat in ons voorbeeld de gemiddelde frequentie continu daalt, zowel bij bezitters als bij niet-bezitters van een T.V.-toestel; de daling bij de niet-T.V.-bezitters is zelfs groter dan bij de T.V.-bezitters en deze daling is volledig het gevolg van de groei van het aantal T.V.-bezitters.

Het behoeft geen betoog dat de ontwikkeling van het T.V.-bezit en de invloed hiervan op het bioscoopbezoek geheel anders kan verlopen dan in het gegeven voorbeeld is gesteld. Het kan zijn dat de daling van het bioscoopbezoek mede is veroorzaakt door van de televisie onafhankelijke factoren. De invloed van zulke factoren kan echter niet zonder meer worden afgeleid uit het verschijnsel dat ook bij niet-T.V.-bezitters het bioscoopbezoek is gedaald.

Ridderkerk.

W. VAN VLIET.

NASCHRIFT

De heer Van Vliet schrijft terecht, dat men bij gelijke universa van niet-T.V.-bezitters in 1960 en 1962 kan concluderen, dat een deel van de teruggang door andere factoren dan de televisie is ontstaan. Deze conclusie is echter eveneens gerechtvaardigd als men er, zonder gelijke universa, van uitgaat, dat de beslissingen tot koop van een televisietoestel tussen 1960 en 1962 onafhankelijk van de frequentie van het bioscoopbezoek tot stand zijn gekomen. De vraag is nu, in hoeverre deze veronderstelling realistisch is.

De heer Van Vliet gaat ervan uit, dat ik heb aangetoond dat „... degenen die frequent een bioscoop bezoeken sneller tot aankoop van een T.V.-toestel overgaan dan degenen die niet of zelden een bioscoop bezoeken”. Hetgeen ik aannemelijk heb gemaakt, is echter niet geheel het zelfde: „... een hoge frequentie van bioscoopbezoek en een sterke (potentiële) behoefte aan T.V.-bezit horen bij een zelfde gedragspatroon”¹⁾. Deze uitspraak is in overeenstemming met de genoemde theorie van Spraos, volgens welke mensen met een grote behoefte aan film-amusement vrij snel na het op gang komen van dagelijkse televisie-uitzendingen een toestel kopen. Deze stelling betreft mensen met zeer hoge bioscoopfrequenties en leidt niet zonder meer tot de door de heer Van Vliet gebruikte aanname, dat mensen met een relatief lage frequentie van bioscoopbezoek, bijv. zes maal per jaar, eerder een toestel kopen dan degenen die een nog lagere frequentie hebben, bijv. drie maal.

Om de sterke invloed van de T.V. tussen 1956 en 1960 aan te tonen heb ik in mijn artikel gewezen op het feit dat in 1960 het televisiebezit het verst was doorgedrongen bij die groepen, die aanvankelijk de hoogste bioscoopfrequenties hadden. Als men dit argument gebruikt, dan

¹⁾ „E.-S.B.”, 16 december 1964, blz. 1149.

moet men ook bij een vermindering van dit verschijnsel een enigszins tegengestelde conclusie aanvaarden. De volgende tabel geeft hierover informatie.

	frequentie van het bioscoopbezoek per jaar van personen zonder T.V. thuis ²⁾	aantal personen met T.V. thuis in procenten van de bevolking van 12 j. en ouder ³⁾		percentage van de personen zonder T.V. in 1960, die tot 1962 een toestel aanschafden ⁴⁾
		1960	1960	
Rooms-Katholieken .	8	32	50	26
Ned.-Hervormden . .	4	28	44	22
landarbeiders en boeren	2	15	33	21
arbeiders	5	30	49	27
leidinggevenden en welgestelden	9	40	54	23

⁴⁾ Van bevolkingsveranderingen in deze korte periode kan worden afgezien.

Uitgaande van de door de heer Van Vliet gebruikte veronderstelling zou men bij de Rooms-Katholieken en bij de leidinggevenden een veel sneller verloop van de aanschaf van T.V.-toestellen verwachten dan bij de andere groepen. De verschillen zijn echter zeer gering, terwijl het verloop bij de arbeiders en de leidinggevenden juist tegengesteld aan genoemde verwachting is geweest. Deze verwachting blijkt dus bij belangrijke groeperingen niet uit te komen. Het C.B.S. komt ook tot de meer algemene conclusie, dat het televisiebezit binnen de verschillende maatschappelijke groepen niet sterk meer uiteenloopt⁴⁾.

De veronderstelling, dat de aankopen van televisietoestellen tussen 1960 en 1962 niet sterk door de frequentie van het bioscoopbezoek zijn beïnvloed, lijkt dus niet te onrealistisch. Daarnaast heeft de tendens tot vermindering van de verschillen in bioscoopfrequentie¹⁾ tot gevolg, dat de uitwerking van het door de heer Van Vliet genoemde effect — voor zover het optreedt — vermindert.

De heer Van Vliet heeft een principieel juiste aanvulling gegeven bij de interpretatie van de teruggang van het bioscoopbezoek tussen 1960 en 1962. In het voorgaande hoop ik echter aannemelijk te hebben gemaakt, dat deze teruggang in belangrijke mate door van de T.V. onafhankelijke factoren is veroorzaakt.

Bilthoven.

Drs. J. Ph. WOLFF.

²⁾ C.B.S., „Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1962-1963” Deel I, Tabel 5.

³⁾ C.B.S., „Televisie en radio, Herfst 1962”, Tabel 1.

⁴⁾ Idem, blz. 5 en 6.

BOEKBESPREKINGEN

Th. Limperg Jr.: Bedrijfseconomie, verzameld werk, deel I: Algemene inleiding tot de bedrijfshuishoudkunde en Leer van de waarde; uitg. Æ. E. Kluwer, Deventer 1964, 228 blz., f. 30.

In de bijna dertig jaren omvattende periode van Limpergs hoogleraarschap (1922-1950) zijn van hem slechts in relatief zeer beperkte mate publikaties verschenen, door middel waarvan men van zijn wetenschappelijke opvattingen rechtstreeks kennis kon nemen. Wie niet zelf bij Limperg ter schole was geweest, was voor zijn

informatie omtrent diens leerstellingen goeddeels aangewezen op „indirecte overdracht”: aan collegedictaten van een repetitor en aan leerboeken van enige discipelen van de „Meester” moest decennia lang de leer van Limperg tweedehands worden ontleend.

De wetenschappelijke discussie over deze leer is hierdoor steeds zeer bemoeilijkt en eigenlijk nauwelijks mogelijk geweest. Dat niet-ingewijden, die deze discussie niettemin trachtten te voeren, ten bescheid kregen dat zij de leer hadden misverstaan, was bepaald geen zeldzaamheid.

In deze onbevredigende situatie gaat thans — nu Limperg zelf ons is ontvallen — verandering komen, in zoverre dat zijn leerstelsel nu volledig in druk zal verschijnen; zijn omvangrijke wetenschappelijke nalatenschap zal in een zevental delen worden gepubliceerd. De bewerkers ervan — Mej. Limperg en de hoogleraren Groeneveld, Haccoû, Kleerekoper en Misset — zullen deze delen in bescheiden mate voorzien van annotaties, welke ten doel hebben, te wijzen op „de mogelijkheid van verkeerde interpretatie” dan wel op „bepaalde nieuwe ontwikkelingen”.

Het eerste deel van dit verzameld werk is thans verschenen. Het bevat Limpergs „Algemene inleiding tot de bedrijfshuishoudkunde” alsmede zijn „Leer van de waarde”. De bewerkers plaatsten hierbij een zestigtal annotaties, maakten „enige biografische aantekeningen”¹⁾ en zetten in een woord vooraf uiteen, waarom en hoe deze uitgave tot stand is gekomen.

Het zou ons veel te ver voeren, indien wij te dezer plaatse uitvoerig zouden ingaan op de theorieën van Limperg, voor zover deze thans in boekvorm tot ons zijn gekomen. Daarvoor is de stof die dit eerste deel bestrijkt werkelijk te breed. De volgende globale weergave van de inhoud ervan moge dit duidelijk maken.

In zijn „Algemene inleiding” behandelt Limperg onder andere de onderwerpen terminologie, het begrip wetenschap, normatieve wetenschap, bedrijfseconomie en sociale economie, ondernemingshuishoudkunde, onder-

¹⁾ Opvallend hierin is vooral de zinsnede, dat op Limpergs afscheidscollege (Over de gevaren van de leer der marginale kostprijscalculatie — 1950) „nooit een afdoend antwoord” is verschenen. In een afzonderlijke publikatie hopen wij deze zinsnede aan een kritisch onderzoek te onderwerpen.

R. G. A. Kool: L'agriculture tunisienne. Analyse d'une économie en voie de modernisation. H. Veenman & Zonen N.V., Wageningen, z.j., 189 blz.

De vrees, dat het in Nederland opgebouwde reservoir van wetenschappelijke gegevens over tropische gebieden ná 1950 zou opdrogen, blijkt allenminst te zijn bewaarheid. Naast de vele publikaties welke zich in feite met de economische geschiedenis van enkele van die gebieden bemoeiden, verscheen er reeds een respectabel aantal „case studies” over ontwikkelingsplannen van tropische gebieden en hun uitvoering. Hieruit mag zeker blijken, dat Nederland een groot aantal academici blijft voortbrengen, die zich met een zekere voorliefde op de tropen en sub-tropen werpen.

Eén van hen is Kool, die reeds enkele malen resultaten van zijn onderzoekingen in dit blad vastlegde, over Suriname en Nieuw Guinea. Met bovenvermelde studie promoveerde hij eind 1963 te Rotterdam. Hij verbleef als agrarisch econoom enkele jaren in het in 1956 onafhankelijk geworden Tunesië en maakte daar de moeizame eerste schreden op het pad naar de gewenste economische zelfstandigheid mede. Of dit ideaal voor dit slechts 4 mln. inwoners tellende land ooit bereikbaar zal zijn is thans nog op zijn minst onzeker.

Kool begint zijn werk met een algemene beschrijving

nemerswinst; de wet van de arbeidsverdeling, de wet van de continuïteit, de wetten der verbijzondering.

In de „Leer van de waarde”, welke het leeuwedeel van dit boekwerk vormt, gaat Limperg na een korte beschouwing over de begrippen waarde en winst, kostprijs, offer en ruil, meer in het bijzonder en uitvoerig in op het waardebegrip en de verschillende versies daarvan, een begrip dat volgens Limperg voor de oplossing van het probleem van de prijsvorming onmisbaar is en dat bovendien in de theoretische economie een veel belangrijker plaats inneemt dan men het in het verband van het prijsprobleem alleen heeft kunnen geven (blz. 122 e.v.). In het derde en laatste hoofdstuk van deze afdeling ontwikkelt Limperg dan zijn nuts-waardeleer, welke de basis van zijn verdere beschouwingen zal vormen. Hij sluit daarbij aan op de Oostenrijkse „grenswaardeleer”, hetgeen blijkens de uitvoerig uiteengezette verschillen van inzicht tussen hem en Menger, Von Böhm Bawerk, Von Wieser en anderen, bepaald niet betekent, dat hij zich ook aansluit bij deze leer.

Opgemerkt zij nog, dat het manuscript van Limperg dat in dit eerste deel is gepubliceerd, dateert van de jaren vlak voor of tijdens de jongste oorlog. Van de ontwikkeling die de bedrijfseconomie na 1945 heeft doorgemaakt, is er dus — afgezien van de annotaties — niets in te vinden. Niettemin kan de verschijning van dit verzamelde werk uit wetenschappelijk oogpunt naar onze mening ten zeerste worden toegejuicht. Het geeft ons immers als het ware de grondtekst van de leer der Amsterdamse School. De dieptescherpte van het beeld dat wij van deze te onzent invloedrijke School hebben, zal door deze uitgave sterk kunnen worden vergroot.

Zeist.

R. SLOT.

van land en volk. Daarbij gaat hij op verschillende plaatsen in op het grote probleem van het vertrek van ongeveer 120.000 Fransen na de afscheiding van Frankrijk, wat in het bijzonder een aderlating betekende voor de moderne landbouw, daar deze voor het overgrote deel in hun handen was. Deze moderne landbouw immers droeg in zeer belangrijke mate bij tot de deviezeninkomsten van het land. Schrijver klaagt over het gebrek aan cijfermateriaal over de periode van politieke moeilijkheden in de jaren vijftig. Het cijfermatig inzicht, dat men uit dit werk krijgt, is dan ook uitermate summier. Misschien heeft hij welbewust vergelijking met de „koloniale” periode willen vermijden; de lezer maakt hij het daarbij niet gemakkelijk omdat deze niet steeds naslagwerken bij de hand zal hebben. De traditionele landbouw en veeteelt bleven grotendeels buiten de politieke moeilijkheden en dit betekende dat ongeveer driekwart van de bevolking op vrijwel dezelfde wijze als voorheen een laag inkomen verwierf. Volgens schrijver bleef het nationaal inkomen per hoofd sedert 1950 constant (\$ 145 per jaar).

Vervolgens beschrijft hij enkele van de belangrijkste agrarische producties. Hij komt daarbij tot de conclusie dat de graanproductie van de fellah voortdurend verliesgevend is ondanks het zeer lage toegerekende loonbedrag. De klimatologische omstandigheden veroor-

zaken bovendien regelmatig misoogsten. Ook de diverse vormen van veeteelt blijken weinig winstgevend. Iets beter ligt de situatie bij de fruitteelt. Dit geldt onder meer voor de teelt van olijven en dadels, die enigszins werd gemoderniseerd naar het voorbeeld van de Franse immigranten. Vijgen en amandelen zijn in hoofdzaak een lucratief nevenprodukt voor de fellah. De belangrijke produktie van citrusvruchten wordt slechts in het kort en die van de druiven vrijwel geheel niet besproken, hetgeen vermoedelijk in verband staat met het vertrek van de Europese immigranten.

De laatste twee hoofdstukken bevatten het belangrijkste van dit werk: adviezen voor het agro-economische beleid in verband met het tienjarenplan 1962-1972. Gepleit wordt voor een betere verzameling van statistisch materiaal, scholing van een middenkader, meer besparing indien mogelijk en bovendien een overheidscom-

pagne voor geboortebeperving. Dit in hoofdzaak agrarische land met klimatologisch beperkte mogelijkheden kan namelijk slechts een kleine bevolkingsaanwas absorberen. Ook wordt in beperkte mate aanmoediging van het coöperatiewezen aanbevolen.

Schrijver blijft zich uitdrukkelijk beperken tot het agrarische deel van het tienjarenplan. Daarbij geeft hij voor belangstellenden in de tropische landbouw in het algemeen, dus ook buiten Tunesië, belangrijke gegevens. Een associatie met de E.E.G. kan de ontwikkeling ten goede komen, al is het twijfelachtig of de gestelde doelen omstreeks 1972 zullen zijn bereikt. Veel zal daarbij afhangen van de mate waarin de planautoriteiten de adviezen van Kool en zijn mede-adviseurs zullen realiseren.

's-Gravenhage.

G. C. A. MULDER.

(vervolg van blz. 247)

Intussen erkent het N.I.E.R. dat deze visie op de huidige boom optimistischer is dan in andere prognoses, w.o. die van „anti-deflationists”. Eén reden hiervoor is de ontkenning, dat de veelbesproken vertrouwenscrisis bij de investeringplanners door de feiten, zoals die in de genoemde enquêtes, wordt bevestigd. Een andere reden is de calculatie van een geringer disinflatoir effect van het herfstbudget (overigens zullen de lezers zich herinneren dat de herfstcrisis van het pond mede veroorzaakt werd door een inflatoire image van dit herfstbudget).

Indien een maximale groeivoet het primaire doel zou kunnen zijn, zou een stimulering van de bestedingen na medio 1966 het belangrijkste vraagstuk zijn. Het is echter wel bekend dat een sanering van de betalingsbalans de hoogste prioriteit verdient. In de periode van januari 1964 tot eind januari 1965 beliep het tekort op de „current and long-term capitalaccount”³⁾ tezamen ca. £ 750 mln. (Hiervan werd ca. £ 200 mln. gefinancierd door een toename van de korte termijn verplichtingen aan het sterlinggebied en ca. £ 425 mln. door trekkingen op het I.M.F. en kredieten van centrale banken minus een daling van de korte termijn verplichtingen t.o.v. het niet-sterlinggebied. De valutareserve, die in januari 1964 nog £ 949 mln. bedroeg, daalde met £ 128 mln.⁴⁾ Ondanks het extra invoerrecht enz., raamt het N.I.E.R. voor 1965 een „overall deficit” van ca. £ 225 mln., oplopend tot £ 350 mln. — op jaarbasis — in de eerste helft van 1966. (£ 250 mln. bij een meer optimistische veronderstelling van de exporttoename).

In de naaste toekomst zou het I.M.F. nieuwe „trekkingen” mogelijk moeten maken ter vervanging van een gedeelte van de kredieten van de reddingsoperatie van de buitenlandse centrale banken. Indien dit gelukt, zou in de naaste 3 tot 5 jaren een bedrag van £ 400 tot £ 450 mln. moeten worden afgelost. Gegeven de geringe reserves, de onbetrouwbaarheid van kort kapitaal en een vermoedelijke daling van de sterlingsaldi van de overzeese sterlinglanden, zou hiertoe in 1966 een betalingsbalansevenwicht moeten

³⁾ Voor een kritische analyse van deze begrippen — en van het sterlingvraagstuk — raadplege men „Sterling in the sixties” van C. Mc. Mahon, Oxford University Press, Londen 1964.

⁴⁾ De netto reserve — minus de „Short Run” hulp van het I.M.F. en centrale banken — beliep eind 1964 slechts £ 254 mln. aldus wordt in het recente nummer van The Economist becijferd.

worden gerealiseerd. Dit impliceert een verbetering van de betalingsbalans met ca. £ 300 mln. en — gegeven de geringe leegloop en arbeidsreserve — een dienovereenkomstige bestedingsbeperking. Het N.I.E.R. berekent een mogelijke verlaging van de overheidsuitgaven om ca. £ 100 mln. vrij te maken; de resterende £ 200 mln. zou door belastingverhoging moeten worden gerealiseerd. De vraag of e.e.a. reeds in het budget van april a.s. integraal moet worden verdisconteerd, wordt door het instituut opengelaten.

De moeilijkheid — en een argument van de „anti-deflationists” — is evenwel de beperking van de binnenlandse bestedingen te doen samengaan met een overeenkomstige invoerdaling of exportstijging opdat zich geen deflatie zou voordoen. Voor een zodanig beloop van invoer en export zijn evenwel methoden nodig, die vergeldingsmaatregelen van andere landen zouden uitlokken (overigens een nogal irrationele reactie omdat een verbeterde Britse betalingsbalans een overeenkomstige verslechtering van die van de rest van de wereld betekent, waarbij het irrelevant is of zulks door deflatie, invoerquota of exportinvesteringen zou zijn veroorzaakt, meent het instituut).

Intussen wordt wel verwacht dat de komende begroting van Minister Callaghan in niet onbelangrijke mate een deflatoir karakter zal hebben. Een motief is beperking van de invoer, vooral nu Minister Brown een gedeelte van de extra heffing van 15 pCt. op het verzoeningsaltaar van de E.V.A.-partners heeft geofferd. Een ander belangrijk motief is die van het buitenlands vertrouwen, met het oog op de afhankelijkheid van de welwillendheid van het I.M.F. en continentale „foreigners”. (Hieraan kan o.i. worden toegevoegd dat de huidige onrust in de internationale monetaire sfeer, waarvan de sterk vergrote omloopssnelheid van het goud een symptoom is, het belang van deze vertrouwensfactor onderstreept. Het gevaar dat 1965 „another 1931” zou kunnen worden — waarvoor J. Ruett en The Economist, in het recente nummer waarschuwen, is wellicht niet geheel denkbeeldig). Weliswaar is de antipathie van Labour tegen de stop-go policy zeer groot en was een hogere economische groei een belangrijke electorale belofte, doch reeds in de herfst nam

de huidige regering een aantal onaangename maatregelen. „Bank rate, the autumn budget. . . . „You have been more classical than a lot of classical governments” was the verdict of one Scandinavian minister, and although he was a socialist himself he intended it as the highest praise”, aldus registreert The Economist.

The Economist acht evenwel een forse deflatie niet doelmatig. Stagnatie van de binnenlandse economie zou wel, via een invoerdaling, in 1965/66 tot een betalingsbalansenwicht kunnen leiden. Hiertegenover staat echter een nieuwe achterstand in de modernisering van kapitaaluitrusting enz., en daarmee de bron van een nieuw deficit in 1967/1968. Mede ten gerieve van de buitenlandse geldschietters, concludeert The Economist: „Mr. Callaghan's ridiculous task may be to look as deflationary as possible, without (we hope) being too sharply deflationary in actual economic fact”. Het blad meent dat zo'n deflatieillusie bij

de buitenlandse geldschietters vooral bereikt kan worden door theatrale, doch materieel weinig betekende, bekeringen van „socialistische zonden”, bijv. door een bescheiden lastenverzwaring van de National Health Service. (The Economist herinnert zich wellicht dat de vermelding van toekomstige pensioenverhogingen reeds voldoende was om het herfstbudget een inflatoire image te geven, mede waardoor de sterlingpaniek ontstond).

Het is opmerkelijk dat ook in de hoofden van andere Britten frivole gedachten opkomen. Zo schrijft Lombard dat de continentale „foreigners” toch niet kunnen beoordelen of het Britse budget in voldoende mate disinflatoir zal zijn „even if the Budget proposals were relatively mild”. Andere motieven voor Lombard tegen een forse deflatie zijn de steun van de Verenigde Staten (the reserve currencies will now have to swim — or sink — together), en het desastreuze effect, dat een devaluatie voor het I.M.F. en

AUTOMATISERING IS EEN EIS DES TIJDS

Elektronika is de techniek, welke op dit terrein ongekende mogelijkheden biedt. De Handelscompagnie heeft ruime ervaring in het oplossen van automatiseringsproblemen. Welk probleem of welke wens U ook heeft, de afdeling Elektronika zal U gaarne van advies dienen.

handelscompagnie n.v.

Waalhaven O.Z.1-Rotterdam 22-telefoon (010) 17 67 60

het internationale monetaire bestel zou hebben. Desnoods durft Lombard het wel met de nog beschikbare „third line reserves”, zonder buitenlandse hulp. „After all, the biggest risk we run by doing so is to find ourselves being forces to abandon the present \$ 2,80 parily a little sooner than we would have to do if we reverted to the stop-start-stop mode of life”.

Eveneens in The Financial Times merkt een andere „anti-deflationist”, N. Lawson, terecht op dat „stop-go policy” in zoverre te aanvaarden is dat een overheid een anti-cyclisch beleid moet voeren. Het zwakke punt van het beleid in de jaren vijftig was echter veelal de onjuiste „timing”⁵⁾. Een deflatoir budget in april a.s. zou de daling van de bestedingen rond de jaarwisseling 1965/1966 slechts accentueren. Lawson prijst Maudling voor de „confidence-trick” van het doen samengaan van een groeivolume van ca. 4 pCt. met een zwakke betalingsbalans. (Het is alleen maar jammer, dat het démasqué zulke nare gevolgen had). Hij prefereert, met steun van een studie van de bekende degelijke expert G. Haberler, een devaluatie boven het opgeven van een groeivoet van 4 pCt., welk getal langzamerhand een „sacred cow” is geworden. Ongetwijfeld impliceert zo'n inconsistentie de fundamentele onevenwichtigheid, die volgens de spelregels van het I.M.F. en de leerboekjes een motief is voor devaluatie. De moeilijkheid is evenwel dat het pond nog steeds een sleutelvaluta is.

De opmerkingen van Lombard en Lawson illustreren de afkeer in brede Britse kringen van het smalle deflatoir pad. Welk pad is beter? „It is true that it has not yet been proved (...) that we can find the answer to our problem in sustained expansion. But the experience of other countries suggests that there is every hope that we shall do so (...)”.

Laten we wensen dat deze nogal mystieke hoop van Lombard later kan worden geprezen als een treffend voorbeeld van succesvol „muddling through”; de specialiteit van de pragmatische Britten. Bemoedigend is in ieder geval het overschot op de handelsbalans van februari jl. Hoewel dit overschot — het eerste sinds augustus 1963 — geflatteerd werd door de Amerikaanse havenstaking, kan er van een — hopelijk meer dan incidentele — reële vooruitgang worden gesproken.

M. H.

⁵⁾ F. Brechling en J. N. Wolfe menen in „The End of Stop-Go” (Lloyds Bank Review van december 1964) dat de fout berustte op het toelaten van een te grote „speed of the cyclical upswing”.

MEDEDELINGEN VOOR ECONOMISTEN

Economenconferentie 1965

De besturen van de Economische Faculteitsverenigingen van de Universiteit van Amsterdam en van de Vrije Universiteit delen mede, dat de jaarlijkse economenconferentie zal worden gehouden op 12, 13 en 14 april a.s. Het conferentie-onderwerp luidt:

„Aspecten van de moderne prijstheorie en prijspolitiek”.

Dit thema zal worden behandeld door vier inleiders.

maandag 12 april 1965: Prof. Dr. Th. C. M. J. van de Klundert, onderwerp: Recente ontwikkelingen in de

prijstheorie; Drs. W. Drechsel, hoofd afd. prijzen M. van E. Z., onderwerp: Het Nederlandse prijsbeleid.

dinsdag 13 april 1965: Prof. Dr. W. J. van de Woestijne, onderwerp: Enkele bedrijfseconomische aspecten van de prijstheorie en prijspolitiek; Prof. Dr. F. Hartog, onderwerp: Prijstheorie en „welfare”-aspecten.

Na elke inleiding zal een discussie o.l.v. een „panel” plaatsvinden. Hiervoor hebben inmiddels in alfabetische volgorde toegezegd: Drs. H. Booij, Prof. Dr. H. W. J. Bosman, Prof. Dr. G. Th. J. Delfgaauw, Dr. J. H. Derksen, Dr. A. C. R. Dreesmann, Prof. Dr. C. Goedhart, Prof. Dr. A. Heertje, Drs. J. C. Justman Jacob, Prof. Dr. H. A. J. F. Misset, Prof. Dr. F. L. van Muiswinkel, Prof. Dr. C. J. Oort, Prof. Dr. P. B. Kreukniet, Drs. S. van Dopta, Drs. P. G. Ridder, Prof. Dr. F. de Roos, Prof. Dr. D. B. J. Schouten, Prof. Dr. H. F. van der Schroeff, Prof. Dr. G. M. Verrijn Stuart, Dr. C. J. van der Weijden, Prof. Dr. J. Zijlstra.

Voor nadere inlichtingen gelieve u zich te wenden tot het secretariaat: G. J. A. Zeestraten, Dijkgravenlaan 20, Amstelveen.

Wegens promotie van de huidige functionaris naar een functie elders zoekt de vereniging van uitgevers van dagbladen in Nederland, „De Nederlandse Dagbladers”, voor haar te Amsterdam gevestigd secretariaat een

JURIST

als stafmedewerker (adjunct-secretaris). Deze zal zich met een grote mate van zelfstandigheid bezighouden zowel met algemene aangelegenheden het dagbladbedrijf betreffende als met zaken van meer specifiek juridische aard. De werkzaamheden liggen o.a. op het gebied van het advertentiewezen, C.A.O.-onderhandelingen, public relations en auteursrechtkwesities. Voor deze zeer veelzijdige functie, die gelegenheid biedt met alle aspecten van het dagbladbedrijf vertrouwd te raken, wordt een jurist gezocht met enkele jaren ervaring, die beschikt over goede stilistische en representatieve kwaliteiten.

Aangezien de betrokkene tevens zal optreden als secretaris van de Vereniging „De Katholieke Nederlandse Dagbladers” dient hij de rooms-katholieke godsdienst te hebben.

Eveneens bestaat op het N.D.P.-secretariaat de gelegenheid voor een jonge, eventueel pas afgestudeerde

ECONOOM

zich als stafmedewerker in een nieuwe functie bezig te houden met (bedrijfs)-economische aangelegenheden van het dagbladbedrijf. De betrokkene, die na korte tijd tot adjunctsecretaris kan worden benoemd, zal daarnaast ook zaken van meer algemene aard te behartigen krijgen.

Eigenhandig (niet met ballpoint) geschreven sollicitaties, vergezeld van een recente pasfoto, te richten aan de Secretaris van de Nederlandse Dagbladers, Joh. Vermeerstraat 14, Amsterdam-Zuid.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De terugvloeiing van bankpapier uit het verkeer naar de banken heeft in de 8 maart eindigende zevendaagse periode enige verruiming op de geldmarkt gebracht, die zich heeft weerspiegeld in een vermindering van de voorschotten in rekening-courant, opgenomen bij De Nederlandsche Bank. Deze waren op 1 maart tot f. 82 mln. opgelopen en bereikten 8 maart een peil van f. 27 mln. Het tegoed der banken bevond zich op deze datum ongeveer op het niveau van het verplichte deposito ingevolge de kredietrestrictieregeling.

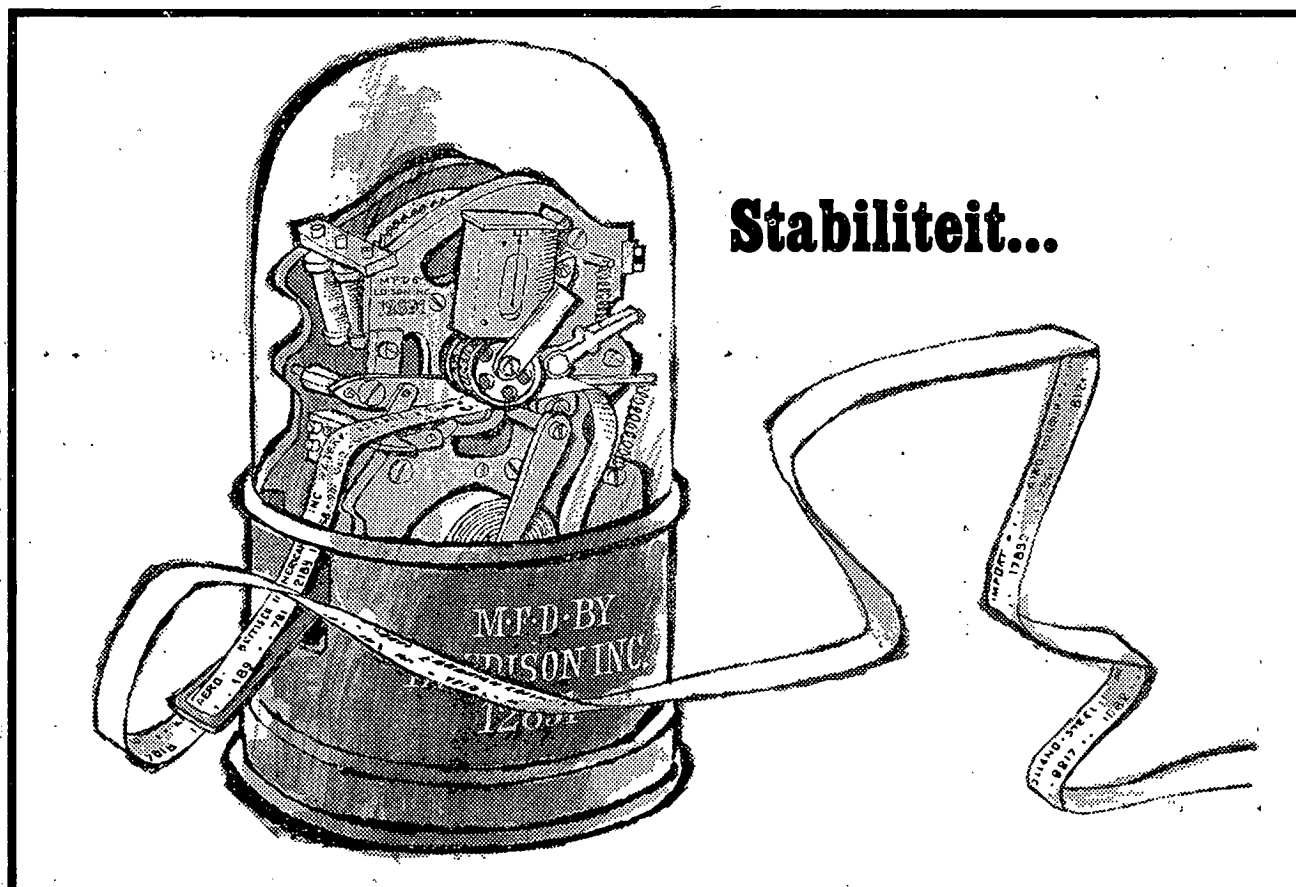
Opmerkelijk is dat de goud- en deviezenvoorraad van de Centrale Bank de laatste weken geleidelijk terugloopt. De Nederlandsche Bank is reeds enige tijd vrij geregeld aanbieder van valuta op de valutamarkt, kennelijk met de bedoeling de banken te prikkelen haar buitenlandse uitzettingen te vergroten. Wellicht probeert de Bank de markt reeds bij voorbaat zodanig te beïnvloeden dat de binnenkort uit het buitenland vrij komende middelen, destijds

door de banken met dekking door De Nederlandsche Bank in buitenlandse centra uitgezet, aldaar voor een langere termijn zullen worden ondergebracht. De prikkel tot binnenlandse kredietexpansie zou hierdoor geringer worden.

In de afgelopen week is de markt verkraapt. Dit stond in verband met de betaling van bij De Nederlandsche Bank gekochte valuta en ook schijnt belangstelling te hebben bestaan in de aankoop van schatkistpapier bij de Agent van het Ministerie van Financiën.

Kapitaalmarkt.

Voorals als gevolg van buitenlandse vraag naar Nederlandse obligaties is sedert het einde van vorig jaar de kapitaalmarktrente geleidelijk gedaald. Midden december bedroeg de interest 5,36 pCt., thans 5,06 pCt. Uit de ontwikkeling van de laatste acht maanden blijkt dat het buitenlandse kapitaal aanbod vrij gevoelig is voor de rente op de Nederlandse markt. Men mag dan ook verwachten, dat de mede door dit aanbod gedaalde rente tot een vermindering van de vraag naar obligaties heeft geleid. Sedert midden februari heeft de rente geen wijziging meer ondergaan.

Sinds vele jaren is Blydenstein-Willink een stabiele, evenwichtige onderneming met een veilige, gestadige groei. Al zijn productiefasen zijn geïntegreerd. Het heeft een eigen spinnerij, weverij, trico-

tage, finishing en drukkerij. Daardoor kan het de kwaliteit nauwlettend bewaken. Bekende BW-producten zijn: stoffen voor sportkleding, werkkleding, foundations, overhemden, gordijnen en voe-

ringen. Ook op het terrein der synthetische vezels is het bedrijf zeer actief. Al met al: een gezonde variatie! Bij al zijn afnemers heeft Blydenstein-Willink zich een uitstekende naam verworven.

Blydenstein-Willink n.v.

Enschede, Lonneker, Winterswijk, Ter Apel, Wychen

Ook op de onderhandse markt, welke nauwelijks rechtstreeks door buitenlands aanbod wordt beïnvloed, is de rente de laatste tijd op een wat lager peil gekomen. De rentevoet op deze deelmarkt ligt meestal steeds ca. $\frac{1}{2}$ pCt. hoger dan op de obligatiemarkt.

Het aanbod tot verwisseling van gewone en cumulatief winstdelende aandelen Nederlandse Bioscoop Theaters in aandelen Mutabel brengt aan het licht, dat in de amusementswereld na de oorlog een krachtig streven naar concentratie bestaat. Mutabel is houdstermaatschappij van aandelen Maatschappij Tuschinski, die reeds 17 bioscooptheaters in exploitatie heeft, waarvan 10 in eigendom resp. erfpacht en 7 in huur. Daarnaast bezit men diverse deelnemingen. N.B.T. heeft de eigendom van 5 theaters, waarvan 4 aan Tuschinski zijn verhuurd. Voor aandelen Mutabel is officiële beursnotering aangevraagd.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1964	H. & L. 1965	5 maart 1965	12 maart 1965
Algemeen	405	410 — 400	405	403
Intern. concerns	568	583 — 563	569	563
Industrie	355	370 — 359	369	368
Scheepvaart	146	148 — 143	146	148
Banken en verzekering	236	243 — 237	239	237
Handel enz.	170	179 — 171	179	179

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.				
Kon. Petroleum	f. 158,20		f. 156,20	f. 151,50
Philips G.B.	f. 152,20		f. 156,60	f. 156,90
Unilever	f. 141,80		f. 135,70	f. 134,60
A.K.U.	498 $\frac{1}{2}$		523 $\frac{1}{2}$	522 $\frac{1}{2}$
Expl. Mij. Scheveningen	220		217	218

	30 dec. 1964	5 maart 1965	12 maart 1965
Hoogovens, n.r.c.	558	534 $\frac{1}{2}$	534
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	957	991	991
Amsterdam-Rotterdam Bank . f.	66,10	f. 67,10	f. 67,90
Nationale-Nederlanden, c.	784	782	774
Robeco	f. 230	f. 236	f. 235
New York.			
Dow Jones Industrials	874	896	900
Rentestand.			
Langl. staatsobl. a)	5,17	5,03	5,06
Aand.: internationalen a)	3,42	.	.
lokale a)	3,26	.	.
Disconto driemaands schatkist- papier	3 $\frac{7}{16}$	3,5	3,5

a) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN

JONGE MAN (25 jaar)

met buitenlandse ervaring (Zwits., GB., Italië) in internationale handel. H.B.S.A. + N.O.I.B. Spreekt Frans, Duits, Eng., Ital., zoekt functie in repres./comm. sector.

Uitzending geen bezwaar.

Brieven onder no. „E.-S.B.” 11-2, postbus 42, Schiedam.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

Ons bedrijf is een agrarische onderneming van beperkte omvang (70 werknemers). Wij produceren groentezaden voor de verkoop aan beroepstuinders.

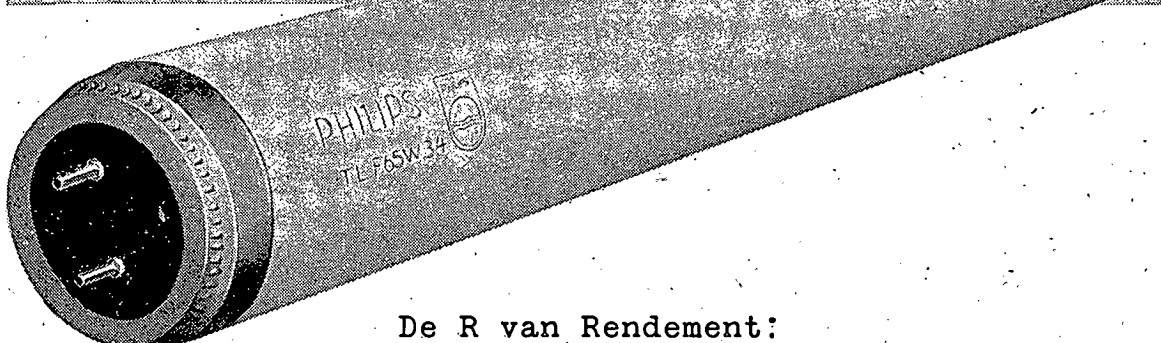
De ontwikkeling van nieuwe rassen (research) en de zaadteelt (productie) staan onder leiding van landbouwkundige ingenieurs. Er is een eigen verkooporganisatie voor Nederland en België; de export naar andere landen is van groeiende betekenis.

Om de directie op commercieel gebied werk uit handen te nemen, zoeken wij een **jong jurist** of **ekonoom** dan wel een **commercieel funktionaris** van vergelijkbare ontwikkeling, teneinde dit werk verder uit te breiden en tenslotte de verantwoordelijkheid hiervoor geheel te aanvaarden. De opleiding tot

adjunkt directeur

vindt plaats rechtstreeks onder de directie. Voor deze, in ons bedrijf nieuwe functie is belangstelling voor de handel essentieel, daarnaast is bekendheid met de groenteteelt, of in ieder geval begrip en belangstelling voor deze bedrijfstak gewenst.

Eigenhandig geschreven brieven met volledige inlichtingen omtrent personalia, opleiding en levensloop aan de directie van C. W. Pannevis' Zaadteelt en Zaadhandel N.V., Koornmarkt 76, Delft.

De R van Rendement:

van doorslaggevend belang voor uw bedrijfsverlichting

Ieder weet, dat een hoog rendement ook voor bedrijfsverlichting van groot belang is. Maar het is lang niet ieder bekend, dat de juiste onderlinge afstemming van „TL” lampen, armaturen, voorschakelapparaten en starters hierin een grote rol speelt. Ontwerp, fabricage en toepassing van elk van deze onderdelen moeten daarom uitgekiend zijn ten opzichte van elkaar. Ten gunste van het rendement.

Zeker - de beoordeling van het rendement is niet ieders werk. Philips bedrijfsverlichting geeft echter zekerheid van een hoog rendement

Philips „TL” verlichting voldoet aan AL deze eisen:

- **Hoog rendement** door aan elkaar aangepaste constructie van lampen, armaturen en voorschakelapparaten.
- **Blijvend goede lichtopbrengst** door juiste samenstelling en korrelgrootte van het fluorescentiepoeder
- **Grote bedrijfszekerheid** door precieze elektrodenconstructie en materiaalkeuze
- **Minimale wattverliezen** door exacte dimensionering van de voorschakelapparatuur
- **Volkomen aanpassing** aan elke bedrijfs-situatie door weldoordachte differentiatie

Het bijzonder instructieve boekje „Praktische wenken voor Bedrijfsverlichting” is ook voor uw bedrijf gemaakt. Het wordt u per omgaande toegezonden na aanvraag bij Philips Nederland n.v., Afd. Bedrijfsverlichting 6, Eindhoven.

PHILIPS

BEDRIJFSVERLICHTING

43030

Voor vacerende functies en beschikbare krachten

op hoog niveau zijn de advertentiekolommen van „Economisch-Statistische Berichten” het aangewezen medium:

1e) Omdat Uw annonce onder de aandacht komt van stafpersoneel in de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt gelezen door diegenen, die de zakelijk belangrijke beslissingen nemen, of daarbij van grote invloed zijn.

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Door een ieder te hanteren fondsanalyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraad zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 6e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

GROTE HYPOTHEEKBANK

zoekt

jurist of econoom

voor een belangrijke staffunctie.

Er wordt gedacht aan iemand met commerciële ervaring, bij voorkeur in een leidende positie, in de leeftijd van 35 à 40 jaar.

Van hem wordt verwacht, dat hij de directie, zowel bij de bepaling van het beleid, als de uitvoering daarvan, ter zijde zal staan.

Voor hem die aan de eisen, voor deze belangrijke positie gesteld, voldoet, is een interessante werkring met verdere toekomstmogelijkheden weggelegd. Uiteraard is de honorering in overeenstemming met het gewicht van deze functie.

Onderstaand bureau is gemachtigd aan belangstellenden telefonisch nadere inlichtingen te verstrekken (tel. 010 - 251006 - toestel 1).

Eigenhandig geschreven brieven met uitvoerige gegevens worden onder nummer 32 ingewacht bij

Psychologisch Adviesbureau
L. Deen en Dr. J. G. H. Bokslag
Nwe Binnenweg 474, R'dam.

N.V. NEDERLANDSE BIOSCOOP THEATERS (N.B.T.)

gevestigd te 's-Gravenhage

AANBOD TOT VERWISSELING

van gewone en 7% cum. pref. winstdelende aandelen

N.V. NEDERLANDSE BIOSCOOP THEATERS (N.B.T.)

in
aandelen aan toonder
MATUBEL N.V.
resp.
OVERNEMING

van 7% cum. pref. winstd. aandelen N.V. Nederlandse Bioscoop Theaters (N.B.T.)

tot de koers van 400 pCt.

een en ander op de voorwaarden vermeld in het Bericht d.d. 10 maart 1965

Ondergetekenden delen mede, dat bij de

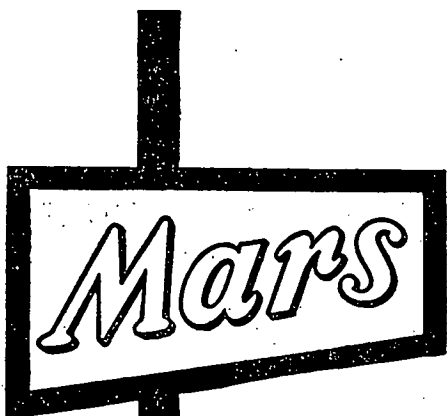
AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK N.V.

te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, een Bericht verkrijgbaar is in verband met een aanvraag tot opneming in de notering ter beurze van Amsterdam van de aandelen aan toonder **MATUBEL N.V.**, tevens houdende bijzonderheden omtrent vorenbedoeld aanbod tot verwisseling.

Amsterdam, 10 maart 1965.
's-Gravenhage

N.V. NEDERLANDSE BIOSCOOP THEATERS (N.B.T.)

MATUBEL N.V.

Chocoladefabriek N.V., een internationale industrie op het gebied van chocolade- en suikervarenproductie, zoekt ter uitbreiding van haar service and finance division een

statistics officer

Wij zoeken voor deze functie een man of vrouw (22-35 jaar) die door opleiding en/of ervaring in staat is een statistische afdeling op te bouwen welke ten behoeve van de diverse afdelingen binnen het bedrijf statistische analyses zal uitvoeren en welke door het interpreteren van verzamelde gegevens richtlijnen kan geven en kan adviseren ter bevordering van het juiste operationele beleid per afdeling.

Het minimum aanvangssalaris bedraagt f 12.000.- per jaar, terwijl naast directe opname in een premievrij pensioenfonds diverse aantrekkelijke secundaire voorwaarden geboden worden.

Kandidaten die geïnteresseerd zijn in deze zeer zelfstandige functie, met als opleidingsniveau m.o. wiskunde, kandidaatsexamen wiskunde of economie of een gevorderde studie statistiek gelieven hun sollicitaties in te zenden aan:

Mars Chocoladefabriek N.V., Afd. Personeelszaken, Taylorweg 5, Veghel

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVZERZEKERING EN LIJFRENTÉ

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Schadeverzekering-Maatschappij N.V.

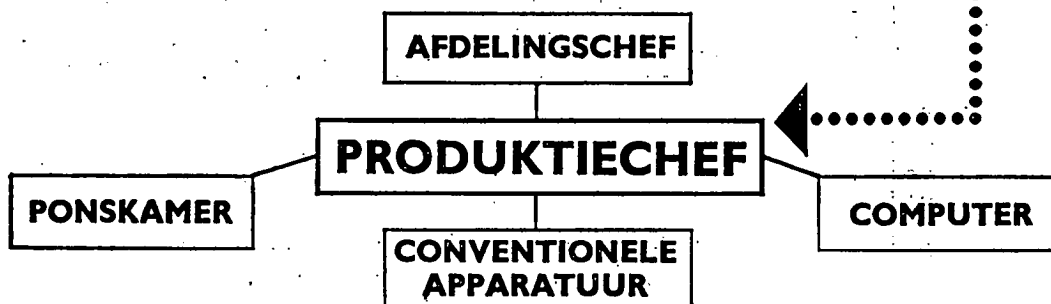

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELÓ - HAARLEM - ARNHEM

Wij zoeken deze man...

Het belang van de functie brengt mede, dat de leeftijd van de aan te stellen functionaris tenminste 30 jaar moet zijn. Honorering en sekundaire arbeidsvoorwaarden zijn geheel overeenkomstig het niveau van deze functie.

Reflecties, onder letter E. B. worden gaarne ingewacht door

CENTRAAL

C.B.

BEHEER

Van de aan te stellen functionaris verwachten wij:

- ★ leidinggevende capaciteiten: De dagelijkse leiding van de machinekamers, computer, conventionele machines en ponskamer, ca. 20 medewerkers, zal bij hem berusten.
- ★ zelfstandigheid: In onvoorziene situaties zal hij voldoende improvisatie-talent dienen te tonen, waardoor een vlot verloop van de werkzaamheden wordt gewaarborgd.
- ★ vakkenis: Een gedegen vakkenis op het gebied van mechanische administratie is een vereiste. Daarnaast zullen meer gecompliceerde ponskaartenprocedures op technische uitvoerbaarheid moeten kunnen worden getoetst.
- ★ ervaring: Hij zal een ruime ervaring in een leidinggevende functie op een ponskaartenafdeling moeten hebben, terwijl ervaring in het werken op een computer-afdeling als een extra aanbeveling dient.

Bos en Lommerplantsoen 1, Amsterdam-West

Telefoon 13 49 71 toestel 2380